

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 4.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Bácsatyai Dániel
III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása

Kármán Gábor
Bethlen Gábor kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

Kis Iván
Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása

Turbucz Dávid
A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején

Luka Dániel
Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

Novák Attila
Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 4. szám

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása 423

Kármán Gábor Török frázissal való írás. Bethlen Gábor politikai
kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben 443

Kis Iván Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása.
Források és munkamódszer 471

Turbucz Dávid A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején. Horthy Miklós kapcsolati hálója 503

Luka Dániel Zárszámadástól zárszámadásig. Termelőszövetkezeti
gazdálkodás a Rákosi-korszakban 521

Novák Attila Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság
(1964–1981) 551

MEGEMLÉKEZÉS

Pók Attila Búcsú Hajdu Tibortól 569

TÖRÖK FRÁZISSAL VALÓ ÍRÁS

Bethlen Gábor politikai kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

KÁRMÁN GÁBOR

WRITING IN THE TURKISH MANNER
The Political Communication of Gábor Bethlen towards
the Ottoman Empire

Gábor Bethlen was the prince of Transylvania, who made the most gains out of his country's status as the tributary state of the Ottoman Empire. Alone among the Transylvanian princes he not only regularly declared his loyalty towards the sultan, but built his political communication around the principle that his actions were only motivated by his wish to seek the Ottoman ruler's benefit. This study elaborates upon various facets of this strategy and discusses why it could be successful in the rather tumultuous years of the 1620s.

Keywords: political communication, Transylvania, tributaries, Ottoman Empire

---

Topal Redzseb pasa szemlátomást nagyon felindult állapotban volt. Az Oszmán Birodalmat irányító tisztségviselők ritkán írtak Erdély fejedelmének hosszú leveleket, a legtöbbjük modern kiadásban nem tesz ki többet egy-két oldalnál. Az ázsiai hadjáraton tartózkodó nagyvezírt, Damad Halil pasát kajmakám címmel helyettesítő oszmán államférfi azonban 1628 elején olyan levelet küldött Bethlen Gábornak, amely a *Török-magyarkori állam-okmánytár* lapjain nem kevesebb mint tizenhat oldalon keresztül sorolja, milyen sokféle módon bizonyította megbízhatatlanságát a fejedelem. Megvádolta azzal, hogy a Fényes Portát belerángatta saját Habsburg-ellenes vállalkozásaiba anélkül, hogy a szultán számára ezekből bármilyen előny származott volna. A fejére olvasta, hogy feleségét még életében kinevezette utódjává a szultánnal, ami messzemenőleg ellenkezett az oszmán politika szokásrendjével. Szemére vetette, hogy nem küldi rendszeresen a fejedelemség adóját és elmaradásai vannak a portai előkelőknek járó ajándékok terén is. Fel-

---

Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály. A tanulmány az Európai Unió finanszírozásával (SMALLST ERC-project, CoG 101043451) készült. Az itt szereplő információk és állítások a szerző álláspontját képviselik, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy a European Research Council hivatalos véleményét. Sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem vonható felelősségre miattuk.

hánytorgatta, hogy a Habsburg–oszmán béketárgyalásokról ellentmondó információkat küldött a Portára és saját érdekeit próbálta ott képviselni. Végül hosszasan értekezett arról is, hogy Bethlen Gábor be akart avatkozni a moldvai és havasalföldi vajdák kiválasztásába, amihez semmi köze, ráadásul adót szedett tőlük.¹

Ha Erdély bármelyik fejedelme hasonló bűnlajstromot kapott volna kézhez az Oszmán Birodalom hatalmi központjából, tudta volna, hogy egyetlen esélye a kegyelemért való könyörgés lehet, ellenkező esetben a közeljövőben határozott retorziókra, sőt, alighanem a trónról való letételére számíthat. Bethlen teljesen más utat választott: mivel a török követ, Hadzsi Júsuf aga első körben csak szóban ismertette vele a kajmakám kifogásait és a levelet csak az első válasz elkészülése után adta át, választát két részletben fogalmazta ugyan, de ezek egyenként is felülmutták Topal Redzseb pasa levelének terjedelmét. Azon kívül, hogy roppant terjedelmesen egyenként megfelelt az összes vádra, a fejedelem elővette összes, a korábbi években már jól bejáratott retorikai eszközét is annak bemutatására, hogy a kajmakám vádjai révén olyan szörnyű méltánytalanságot szenvedett el, amelyre egyáltalán nem szolgált rá. Az a sértett hangnem, amelyet Topal Redzseb pasával szemben megengedett magának, meghökkentő benyomást kelt: mintha az Oszmán Birodalom két olyan főtitkárviselőjének szokatlanul őszinte hangvételű levelezését olvasnánk, akik ha rangban nem is, de a szultán iránti elkötelezettség tekintetében mindenképpen egyenrangúak.²

Bethlen Gábor diplomáciai tevékenysége iránt az elmúlt tizenöt évben jelentős mértékben megnövekedett az érdeklődés. Különösen fontos új eredmények születtek azon a területen, amely felé korábban minimális volt a figyelem; noha létezésükről általánosságban természetesen korábban is tudtunk, a fejedelemnek az oszmán világban kialakított politikai kapcsolatait és azok változásait valójában ebben az időszakban kerültek a kutatás fókuszába. A latin keresztény Európa államainak vezetőivel fenntartott nexusoktól olyanmennyire eltérő, nagymértékben személyes patrónus-kliensi viszonyokra építő kapcsolatrendszer lényegét nagy vonalakban talán mára érti a kutatás, bár számos szereplő motívációja és módszerei továbbra is feltárójukra várnak.³ Egyre többet tudunk arról, mit

- 1 Topal Redzseb pasa Bethlen Gábornak. [Átadása Fogaras, 1628. március 21.] *Török-magyarkori állam-okmánytár*. I–VII. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868–1872. (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Okmánytár 3–9) (= TMÁO) II. 9–24.
- 2 Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20., március 22. TMÁO II. 25–50., 51–65.
- 3 Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621). *Századok* 145 (2011) 915–973.; Uő: Bethlen Gábor ismeretlen hadjáratit terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor – Kees Tszelszky. Bp., 2013. 104–127.; Uő: Oszmán adatok Bethlen Gábor portai kapcsolataira a harmincéves háború elején. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Bp., 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1) 61–77.; Uő: Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár, 2014. 36–47.; Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor. A pasa és a fejedelem. *Századok* 145 (2011) 975–996.; Uő: Bethlen és az egri pasák. In: *Élet a török hódoltságban. I. Válogatott tanulmányok* (2013–2019). Szerk. uő. Pécs, 2022. 128–143.; Uő: Ottoman Auxiliary Troops in Gábor Bethlen's Armies 1619–1626. In: *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*. Ed. Gábor Kármán. Paderborn, 2023. (Central and Eastern Europe 10) 130–144.; Hámori Nagy Zsuzsanna: Egyéni érdek, közösségi érdek, állam-érdek. A garmati béke szerepe az erdélyi–francia tárgyalásokon 1625–1626 folyamán. In: *Oszmán-magyar*

csinált, hogyan cselekedett Bethlen Gábor és ezek a tettei hogyan segítették elő kapcsolathálójának fenntartását, a hatalom megtartásával, illetve mozgástere növelésével kapcsolatos esélyei életben tartását. Nagyon kevés figyelem fordult azonban afelé, hogy a cselekvéshez milyen magyarázat társult. Márpedig a fentebb idézet meglehetősen leléváltatja a kajmakám és a fejedelem között aligha jöhetett volna létre, ha a megelőző tizenöt évben Bethlen Gábor szívós következetességgel nem építi fel azt a pozíciót az Oszmán Birodalmon belül, amelynek révén megengedhette magának a Topal Redzseb pasával szembeni ellentámadást.

Az elmúlt évtizedben már írtam tanulmányt Bethlen Gábor politikai kommunikációjáról, de a Habsburg-ellenes háború igazolásának elemzése abban az írásban kizárólag a latin keresztény kultúrkörben alkalmazott (meglehetősen szűkszavú) értelmezést vizsgálta. Szekfű Gyula invenciózus elemzése Bethlen levelezésének „írásművészetéről” szintén a magyar arisztokratákkal való levélváltásait helyezte a fókuszba. A Fényes Portán tált magyarázatokra Péter Katalin, később Papp Sándor írásai tértek ki, az 1620-as évek közepén született érvelésekről pedig nemrégiben Czakó András István vetett fel megfontolandó szempontokat.⁴ Ebben az írásban megkísérlek átfogó képet adni arról, hogyan lett Bethlen Gábor az a személy, aki Erdély fejedelmei között a messze legkimagaslóbb reputációt élvezte a Fényes Porta politikai elitjeinek körében.

A politikai cselekvés – rövid vázlat Bethlen Gábor külpolitikájáról

Noha Erdély minden uralkodója közül Bethlen Gábor részesült a legtöbb figyelemben, a fejedelem kommunikációs technikáinak vizsgálata előtt talán nem felesleges összefoglalni legfontosabb politikai lépéseit, hiszen ezek értelmezése képezi majd az elemzendő szövegek bázisát. Bár Erdélyből elmenekült nemesek oszmán területen már 1603-ban fejedelemmé választották, Bethlen Gábor 1613-ban lett ténylegesen az ország uralkodója, amikor a szultán által mellérendelt csapatok segítségével letaszította a trónjáról Báthory Gábort. A támogatásért drágán meg kellett fizetnie, és olyan dolgokkal, amelyeket egyetlen korábbi erdélyi fejedelem sem volt hajlandó megcselekedni: 1616-ban nemcsak Lippa várát kellett átadnia a temesvári beglerbégnak (ráadásul úgy, hogy saját helyőrségét ostrommal távolította el belőle), de ugyanabban az évben és a következőben is támogatnia

viszony a 16–18. században. *Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól. Egyén és közösség viszonya.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Bp., 2020. 113–134.; Uő: *A Special Form of Encounter. Negotiations in Constantinople (1625–1626).* *The Hungarian Historical Review* 12 (2023) 224–247. Lásd még a későbbi jegyzetekben idézett munkákat.

4 Kármán Gábor: Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma. A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban. In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon.* Szerk. Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton. Bp., 2019. 155–196.; Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp., 1929. (A Magyar Szemle Könyvei) 161–171.; Péter Katalin: Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta. *Századok* 117 (1983) 1028–1060.; Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta; Czakó András István: A disszimuláció haszna és használata. A Bethlen–Esterházy kapcsolat margójára (1625–1626). *Belvedere Meridionale* 35 (2023) 3. sz. 5–17.; Czakó András István: A Habsburg–oszmán határvidék helyi méltóságainak disszimulációs stratégiái (1625–1629). *Fons* 31 (2024) 453–482.

kellett a Lengyelország elleni oszmán hadjáratokat, amivel egyszer s mindenkorra törökök bántortalanul induló kapcsolatait a varsói udvarral. Ráadásul hatalma még ezek után sem állt biztos lábakon, távolról sem: 1616-ban ugyan sikerrel verte vissza Homonnai Drugeth György hatalomátvételi kísérletét, pedig ez Kádizáde Ali budai pasa támogatását is élvezte, de 1618–1619-ben a Fényes Portán egyre többet emlegették Báthory Andrást mint potenciális trónkövetelőt, hogy ezzel is rászorítsák Bethlent Jenő várának korábban szintén megígért átadására.⁵

A szorult helyzetben a fejedelem az előre menekülést választotta, és elfogadta néhány felső-magyarországi főúr meghívását, hogy a Magyar Királyság rendjeinek vezetőjeként fellépve Habsburg-ellenes támadást indítson az 1618 óta folyó cseh felkelés támogatására. Az 1619 őszén meginduló hadi cselekmények óriási sikereket hoztak, a fejedelem hadai két hónap alatt már a nyugati határnál álltak, és a Pozsonyba összehívott országgyűlés felajánlotta Bethlennek, hogy királlyá választja. Ezt a portai reakció kiszámíthatatlansága miatt ekkoriban még nem fogadta el, de a végül elfogadott törvény a „Magyarország fejedelme” cím mellett biztosította számára a királyi jogok gyakorlását. A királyválasztás végül, immáron a szultáni támogatásról szóló irat megérkezése után, 1620 augusztusában, a besztercebányai országgyűlésen zajlott le. Eddigre azonban a Habsburg diplomácia megszerezte a katonai támogatást, amely szükséges volt a felkelés leveréséhez: 1620. november 8-án a fehérhegyi csatában a csehek által létrehozott konföderáció szétesett, és ugyan Bethlen még egy teljes évig kitartott, 1621 legutolsó napján, Nikolsburgban kompromisszumos békét kellett kötnie II. Ferdinánddal. Ebben, noha biztosították neki hét vármegye feletti fennhatóságát, két sziléziai hercegséget, Oppelnt és Ratibort, valamint a birodalmi hercegi címet, a magyar királyi titulusról le kellett mondania.⁶

A béke azonban Bethlen számára nem tűnt véglegesnek, és motivációja nemcsak a már egyszer elnyert királyi cím visszaszerzésének lehetősége volt, de az is, hogy 1621 februárjában, hosszú és kitartó diplomáciai építkezés eredményeképpen sikerült elnyernie a Fényes Porta ígéretét a katonai támogatásra.⁷ Noha abban az évben II. Oszmán lengyelországi hadjárata miatt valójában a szultánnak csak minimális számú katonája jelent meg a magyarországi hadszíntéren, Bethlen számára óriási kockázatot jelentett volna, ha nem tesz meg mindent látványosan annak bizonyítására, hogy kész korábbi, a támogatás elnyerése előtt tett ígéretei valóra váltására. Így diplomatai követték a Hollandiába menekülő bukott cseh királyt, Pfalzi Frigvest, és egyre több protestáns hatalommal vették

5 Sudár: Iszkender, 976–990.; Borbély Zoltán: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*, 295–309.; Kármán Gábor: Kovácsóczy István orációja 1615-ben III. Zsigmond lengyel király előtt. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 2017. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2019. 118–119.

6 Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Bp., 1969. 150–221.; B. Szabó János: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában. Az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 126 (2013) [I. 963–988.], 127 (2014) II. 52–62.; Gábor Kármán: Das Verhältnis der ungarischen Stände zum Böhmischem Ständeaufstand. In: *Der Böhmisches Ständeaufstand 1618–1620. Akteure, Gegner und Verbündete*. Hrsg. Václav Bůžek. Münster, 2021. 287–311.

7 Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 955–972. Vö. uő: Bethlen Gábor ismeretlen hadjárat terve.

fel a kapcsolatot az együttműködés reményében, portai képviselői pedig továbbra is igyekeztek életben tartani az oszmán elit elszántságát egy újabb magyarországi beavatkozás katonai támogatására.⁸

Az első alkalom 1623 őszén adódott, amikor Bethlen arra számított, hogy seregeit Magyarországon egyesítheti Keresztély braunschweig-wolfenbütteli herceg Frigyes támogató csapataival, és a fejedelem azt is megszervezte, hogy a szultán mellé rendeljen a hódoltsági hadakból egy tekintélyes kontingenst. A herceg azonban még megérkezése előtt vereséget szenvedett, Szarhos Ibrahim pasával, az oszmán segédcsapatok vezetőjével (úgynevezett szerdárjával) pedig az együttműködés távolról sem volt zökkenőmentes, ráadásul Bethlen abban sem lehetett biztos, hogy az új szultán, IV. Murád is támogatni fogja elképzeléseit. Így 1624 májusában, Bécsben ismét békét kötött, ezúttal lemondva Oppeln és Ratibor feletti uralmáról.⁹

1624 nyarán a bécsi udvar megtette első lépéseit az oszmánokkal fennálló béke meghosszabbítására is. A következő három évben a fejedelemnek sok energiát kellett arra fordítania, nehogy a procedura sikerrel járjon, mert ez elzárta volna a lehetőségét további magyarországi beavatkozásainak. Követői mind a Fényes Portán, mind a tárgyalások vezetésével megbízott budai beglerbég, Szúfi Mehmed pasa udvarában sokáig sikeresen szabotálták a folyamat komolyra fordulását, de 1625 májusában mégis megkötötték a békét Gyarmaton. Bethlennek az oszmán közegben teljes mértékben megváltozott helyzetét mutatja, hogy a ratifikációs procedúrát a fejedelem már sikerrel írta meg, és 1626 szeptemberében a hirtelen elhalálozott Szúfi Mehmedet váltó Mürtezá pasa hajlandó volt csapatait Magyarországra küldeni és egyesíteni az Erdélyből érkező kontingensekkel.¹⁰ A hadjáratához ezúttal valóban csatlakoztak Németföldről érkezett csapatok is, de Ernst Peter von Mansfeld hadai igen rossz állapotban érkeztek, ráadásul hátukon hozták Albrecht von Wallenstein seregét is.

Az igazi akadályt azonban az oszmán–perzsa háború fejleményei jelentették: a Bagdad alatt 1626 júliusában elszenvedett vereség után a szultáni udvar semmilyen nagyobb konfliktust nem akart látni az északnyugati határvidéken, így Bethlennek újra békét kellett kötnie, ezúttal Pozsonyban, a korábbiakkal megegyező feltételek mellett.¹¹ Noha a fejedelem nem adta fel egykönnyen, Topal Redzseb pasa, a birodalom ügyeit Konstantinápolyban irányító kajmakám hajthatatlannak mutatkozott, és az 1627 szeptemberében

8 A fehérhegyi csata utáni pfalzi kapcsolatok történetéről nem rendelkezünk részletes feldolgozással, áttekintő jelleggel lásd Gábor Kármán: Gábor Bethlen in the Thirty Years' War. In: *The Rise of Wallenstein and the Re-Start of the Thirty Years' War 1625*. Ed. Lothar Höbelt – Pavel Marek. London. [Megjelenés előtt, várhatóan 2026.]

9 Nagy: *Bethlen Gábor*, 251–311.; B. Szabó: *Bethlen Gábor hadai*, 62–65.; Sudár: *Ottoman Auxiliary Troops*, 145–149.

10 Kármán Gábor: A harmadik fél. Bethlen Gábor a Habsburg–oszmán béketárgyalásokon 1624–1627. In: *Békek és szerződések. Diplomáciatörténeti tanulmányok a 14–18. századból*. Szerk. Maléth Ágnes et al. Szeged. [Megjelenés előtt, várhatóan 2026.]; Sudár Balázs: Egy harcművész a végeken. Mürtezá pasa. *Hadtörténelmi Közlemények* 133 (2020) 263–266.

11 Nagy: *Bethlen Gábor*, 313–442.; B. Szabó: *Bethlen Gábor hadai*, 65–70.; Sudár: *Ottoman Auxiliary Troops*, 149–152.

megkötött Habsburg–oszmán szőnyi béke után végre a ratifikációs folyamatot is sikerült végigvinni.¹²

A fejedelem mindazonáltal továbbra sem hagyta, hogy az egy évtized alatt kiépített kapcsolathálói ne működjenek. Habár a Magyar Királyság irányában a szőnyi béke elzárta az utakat, Lengyelország felé újabb lehetőségek nyíltak. A nemesi köztársaság ellen az évtized során folyamatosan háborúzó II. Gusztáv Adolf svéd király korábbi meghívásait Bethlen még visszautasította, 1628-ban azonban érdeklődéssel fogadta a cári udvarból érkező felvetést egy lengyelelles együttműködésre. A konstantinápolyi pátriárka által is támogatott orosz–svéd–oszmán–erdélyi szövetségzés terveiről azonban nem derülhetett ki, mennyi realitásuk lett volna, hiszen a potenciális résztvevők közül Bethlen 1629 végén elhunyt, II. Gusztáv Adolf figyelme pedig a Német-római Birodalom felé fordult.¹³

A szultán hűségese szolgálja

Természetesen minden erdélyi fejedelemnek, amikor az oszmán hatalmi elit tagjaival kommunikált, változtatnia kellett azon a szókincsen, amelyet keresztény hatalmi tényezőkkel fenntartott kapcsolataiban használt. Az utóbbiak felé – még ha el is ismerték az őket a szultánhoz kötő különleges kapcsolat tényét – elemi érdekük volt, hogy azt hangsúlyozzák, a fejedelemséget érintő kérdésekben önálló döntéshozatali joggal rendelkeznek és külpolitikájuk hangsúlyait – kivételes alkalmaktól eltekintve – saját maguk határozzák meg. Bethlen esetében ez a magyar rendek privilégiumai és elsősorban a felekezeti vallásgyakorlati szabadság védelmét jelentette.¹⁴ Egy hasonló érvelés nyilvánvalóan kontraproduktív lett volna oszmán közegben, ahol az alapvető elv az volt, hogy az Erdélyi Fejedelemség az Oszmán Birodalom része és a fejedelem a szultán alattvalójaként, az ő kegyelméből irányítja az uralma alatt álló területet, ugyanúgy, mint a beglerbégek a birodalom klasszikus igazgatási rendbe betagolt tartományait.¹⁵

Ha áttekintjük Báthory Istvántól I. Apafi Mihályig az erdélyi fejedelmek portai levelezését, nagyjából azonos mintát találunk. A Portára küldött leveleiben Báthory a legnagyobb természetességgel nevezte magát a szultán szolgájának, és noha a „rabszolga” kifejezést szemlátomást kerülte (ellentétben a vele szemben fellépő trónkövetelővel, Bekes Gáspárral), válságos helyzetben még azt is bevetette a bizalom elnyerése érdekében.¹⁶ Száz évvel később a sokkal nehezebb helyzetben lévő Apafi ugyanígy járt el: leveleiben

12 Kármán: A harmadik fél.

13 Kármán Gábor: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. *Századok* 152 (2018) 718–739.; Németh Csaba: Melyik út vezet Magyarország trónjához? (Bethlen Gábor 1628–29-es keleti terve, és annak diplomáciai háttere). *Aetas* 3 (1987) 3. sz. 5–22.

14 Lásd Kármán: Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma.

15 Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. *Keletkutatás* (2011) 1. sz. [Tavaszi] 25–72.

16 A „szolga” használatára lásd pl. *Erdély és a Porta 1567–1578*. Közli Szalay László. Pest, 1862. 39., 104–105., 190–191. A „rabszolga” előfordulására lásd Bekes Gáspár Szokollu Musztafa pasa budai beglerbégnak. Bécs, 1575. február 14., illetve Báthory István Szokollu Mehmed pasa nagyvezírnek. [1575. december előtt.] Uo. 193–194., illetve 250–251.

rendszeresen leszögezte, hogy „Erdélyországa hatalmas császárunknak őstől maradt országa”, neki pedig a szultán kötött kardot az oldalára és adott botot a kezébe a hatalom gyakorlása végett.¹⁷ Az ő esetében az is megfigyelhető, hogy megtanulta, hogyan használja saját javára a fejedelemséggel szembeni oszmán elvárásokat: a határ menti beglerbégekkel folytatott vitái kapcsán több alkalommal azzal érvelt a Fényes Portán, hogy az általuk igényelt területekről való lemondással az ország adójának sikeres összegyűjtését kockáztatná.¹⁸

Bethlen Gábor ennél sokkal messzebb ment. Oszmán tisztségviselőknek küldött leveleiben, és még inkább a hozzájuk küldött követek instrukcióiban rendszeresen hosszas értekezéseket szentelt annak a kérdésnek, milyen sokrétű tevékenységgel szolgálta egész életében a szultánok érdekeit. A lista természetesen folyamatosan bővült, helyenként igen ötletes megoldásokkal. A legelső ismert szöveg, amelyben Bethlen Gábor a szultán szolgájának vallja magát, még 1611-ből származik, amikor Báthory Gábor tanácsosaként írta meg a nagyvezírnek a brassói csata hírért, és egyben kérte, hogy rendelt fizetését küldje ki neki. Ez pedig azért járt neki, mert egy oszmán krónika tanúsága szerint a század első éveiben, amikor oszmán területre menekült az Erdélyt megszálló Habsburg csapatok elől, felvették a szultán szolgálattevői, a mütefferrikák közé. Ahogy Bethlen írta: „ha személyem szerint a portán nem vagyok is, de itt is Őhatalmassága hű és igaz szolgája vagyok s leszek, míg élek”.¹⁹

A mütefferrika-posztra a későbbi levelekben nem történik utalás, Bethlen hűségének félreismerhetetlen bizonyítékeként 1616-tól Lipa átadása szerepel, bár az is megfigyelhető, hogy míg az abban készült leírásban a várat még Habsburg-párti „lázadóktól” kell elvennie a fejedelemtől, addig 1623 végén már egyértelműen úgy utal vissza az eseményekre, mintha német helyőrséget kellett volna kiűznie az erődítményből.²⁰ Ugyanígy

17 I. Apafi Mihály IV. Mehmed szultánnak. Medgyes, 1662. október 19. TMÁO IV. 71.; I. Apafi Mihály Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezírnek. H. n., 1671. március 11. TMÁO V. 14.; I. Apafi Mihály instrukciója Rozsnyai Dávidnak. Fogaras, 1675. május 2. TMÁO V. 337.

18 I. Apafi Mihály levele Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezírnek. H. n., 1671. március 11., Radnót, 1673. június 23. TMÁO V. 14., 174–175. A tárgyalások részleteiről lásd Szalai Ágnes: Erdély és a váradi vilájet határkonfliktusa 1671–1672-ben. *Történelmi Szemle* 65 (2023) 237–255.; Uő: Erdély és a váradi vilájet határkonfliktusa 1673–1675-ben. In: „... munkálkodom is örömet én Várad építésén és megtartásában”. *Várad és Bihar vármegye a kora újkorban*. Szerk. Mátyás-Rausch Petra – Oborni Teréz. Nagyvárad, 2023. (Tanulmányok Biharország Történetéről 11) 183–221.

19 Bethlen Gábor a nagyvezírnek. Nagyekemezei tábor, 1611. szeptember 13. *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai*. Szerk. Szilágyi Sándor. Pest, 1867. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 8) 62. Noha a Rozsnyai Dávidhoz köthető kéziratok Ahmed pasát tüntetik fel címzettnek, a nagyvezíri posztot 1611. augusztus 5-ig Kujudzsu Murád pasa, az ő halála után pedig Dámád Gümüdzsini Naszúh pasa töltötte be. A tizenöt éves háború erdélyi menekültjeinek integrálására a mütefferrikák testületébe lásd Sudár: Iszkender, 977. A tanulmányban a könnyebb olvashatóság érdekében nemcsak a kéziratból idézett forrásrészletek helyesírását normalizáltam, de a sokszor teljesen következtelen ortográfiát alkalmazó 19. századi forráskiadványokét is.

20 A leghosszabb leírás Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak a Kádizáde Ali budai pasát meglátogató követ-ségéhez írott instrukciójában olvasható. H. n., 1616. június 10. TMÁO I. 149–162. Vö. Bethlen üzenete Szúfi Mehmed pasának. [1623. december.] Uo. 372. Lipa átadásáról részletesen lásd J. Újváry Zsuzsanna: „Utolso veszedelmünknek eltávoztatásáért”. Adalék Lipa 1616-os átadásának történetéhez. In: *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. 10. Szerk. Szabó András et al. Bp., 2002. 197–207.

nem meglepő, hogy a lengyelek elleni moldvai hadjárat támogatását szintén minden lehetséges alkalommal szóba hozta, hiszen ezzel valóban minden korábbi fejedelemsnél messzebb ment az oszmán államigazgatási eszményben neki kirendelt szerep megvalósításában. Az azonban már kevésbé magától értetődő, hogy Bethlen Gábor Homonnai Drugeth György trónra kerülési kísérleteinek visszaverését is rendszeresen a szultán érdekében végrehajtott cselekedetként tálalta. Annak ellenére, hogy a magyarországi trónkövetelőnek voltak támogatói az oszmán elitben is, katonai akcióit a Bethlen által újra és újra megismételt narratíva a „hatalmas császár országa” elleni offenzívaként tálalta, amelyet a fejedelem ráadásul egyedül, a szultán katonáinak segítségével nélkül vert vissza, átvállalva ezáltal patrónusaitól a szükséges erőfeszítéseket.²¹

Távolról sem volt egyértelmű az sem, hogy a harmincéves háborúba való beavatkozását Bethlen Gábor a szultán érdekében történő politikai lépésként tudta tálalni, már csak azért sem, mert írásos engedélyt az akcióhoz csak majdnem egy teljes évvel csapatainak megindulása után tudott szerezni.²² Mindenesetre a fejedelem remekül ki tudta használni azt, hogy a szóbeli jóváhagyást 1619 nyarán megadó Öküzh Mehmed pasa nagyvezírt ugyanazon év decemberében kivégezték és az ekkoriban uralkodó II. Oszmán is a janicsárok zendülésének áldozata lett 1622 májusában. Amikor 1628-ban Bethlen azt írta Topal Redzseb pasának, hogy a nagyvezír 1619 nyarán dívánt tartott, mielőtt megadta volna engedélyét a seregek megindítására, tulajdonképpen egészen finom torzítása volt a tényeknek ahhoz képest, hogy hat évvel korábban egyenesen azt állította: a szultán parancsára indult Magyarországra.²³

Noha 1621-ben kifejezetten kis létszámú oszmán segédcsapat volt Bethlen Gábor mellett, magyarországi hadi cselekményei nyilvánvalóan ellentétesek voltak II. Oszmán érdekeivel. A szultán ugyanis egy nagy lengyelelles offenzíva megindításáról döntött, és az erdélyi fejedelem is kapott parancsot az oszmán seregek élelmiszerrel és ellátmányokkal való támogatására. Bethlennek azonban ebben az összetett helyzetben is sikerült elmagyaráznia, hogy cselekedetei minden látszat ellenére a szultán javát szolgálják: az ekkoriban alkalmazott narratíva szerint pusztán azért folytatta II. Ferdinánd elleni háborúját, hogy megakadályozza a császár segítségnyújtását annak sógora, III. Zsigmond lengyel király számára. Az 1620-as években aztán ez az állítás is sztenderd eleme lett Bethlen önmagáról szóló, az oszmán elit tagjai számára tálalt elbeszéléseinek.²⁴

21 Néhány jellemző példa: Bethlen Gábor I. Ahmed szultánnak. Fogaras, 1617. március 6. Szabó Károly; Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. I–III. *Történelmi Tár* (1880) II. 725. [(1880) I. 444–489., (1881) III. 283–343.]; Bethlen Gábor instrukciója Cserényi Farkasnak és Tholdalagi Mihálynak a Portára. [Kassa, 1624. március 4.] Horváth Mihály: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből 1228–1643. I–II. *Magyar Történelmi Tár* (1862) II. 179. [(1861) I. 97–116.]; Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20. TMÁO II. 32.

22 Péter: Bethlen Gábor; Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 930–954.; Kármán: *Das Verhältniss*, 303–306.

23 Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20. TMÁO II. 35.; Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. Kassa, 1622. március 29. TMÁO I. 349.

24 Bethlen Gábor Ohrili Hüszejn pasa nagyvezírnek, illetve instrukciója a nagyvezírhez menő Tholdalagi Mihálynak. Nagyszombat, 1621. augusztus 7. TMÁO I. 302., illetve 312.; Bethlen Gábor instrukciója Cseré-

A harmincéves háború legelső szakaszába való beavatkozás más jellegű munícióval is ellátta az oszmán elit tagjai előtt saját hasznossága mellett érvelő fejedelmet. Katonai eredményei a kezdeti időszakban inkább aggodalmat keltettek az 1606-ban Zsitvatorokban létrehozott és azóta számos alkalommal finomított békemű stabilitását prioritásnak tartó szultáni tisztségviselőkben. Az azonban szemlátomást lenyűgözte őket, hogy Bethlennek sikerült Konstantinápolyba hoznia a Cseh Konföderáció és a velük szövetséges alsó- és felső-ausztriai protestáns rendek követeit. A fejedelem 1621-ben és a rákövetkező években egyetlen érvelő iratából sem hagyta ki azt a tény, hogy tevékenységének hála olyan „hét ország” képviselői folyamodtak a szultán barátságáért, akik soha korábban nem jártak a Fényes Portán.²⁵

Az 1620-as években Bethlen dicsőséglistáját aztán mindig újabb és újabb tételek gazdagították, attól függően, milyen újabb terveket szőtt a magyarországi katonai beavatkozásokra. Hiába hoztak ezek meglehetősen kevés eredményt a Fényes Porta számára – avagy éppen semmilyen –, a tény, hogy megszervezte őket, állandó hivatkozási pontot jelentett az állítása szerint kizárólag a szultán szolgálatában szerzett érdemek lehetőségét kereső fejedelem számára. 1619-ben és a rákövetkező évben Bethlen Gábor legfontosabb retorikai feladatának még az számított, hogy meggyőzze a Portát: valójában nem II. Ferdinándal, hanem a Magyar Királysággal van békeszerződése, így az illegitimnek nyilvánított király ellen fellépő magyar rendek támogatásával a szultán nem szegi meg adott szavát. Az ezzel kapcsolatos argumentatív szövegek csúcsteljesítményének a konföderált országok követivel közösen, 1620 decemberében beadott emlékirat számít, amely ugyanakkor megkísérli bizonyítani azt is, hogy a magyarok mindig is baráti érzelmekkel viseltettek a szultán irányában.²⁶

Ahogy az ismétlődő magyarországi hadjáratok egyre kevésbé számíthattak a rendek támogatására, a fejedelem feladata is jócskán leegyszerűsödött, hiszen már csak saját hűségét kellett bizonygatnia, amire jóformán lassan bármelyik politikai lépése alkalmasnak tűnt. Még az olyan eseteket is sikerült a portai fogyasztásra tervezett narratívákban pozitív színben feltüntetni, amikor a fejedelem a szöges ellenkezőjét cselekedte annak, amit a Konstantinápolyból érkező parancs rendelt számára. Jellemző példa az 1626. évi magyarországi hadjárat, amelynek megindítása után nem sokkal két parancs is érkezett a kajmakámtól arra vonatkozóan, hogy a perzsiai háború kihívásai miatt mindenféle ellenségeskedést kerülni kell a Habsburg határvidéken. Mürtezá pasa és a fejedelem azonban sikeresen győzte meg a szultáni adminisztráció központját, hogy hadmozdulataik

nyi Farkasnak és Tholdalagi Mihálynak a Portára. [Kassa, 1624. március 4.] Horváth: Magyar regesták, 180.; Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20. TMÁO II. 38–39.

25 A „hét ország” a két osztrák tartományon kívül a Cseh Korona öt külön rendi gyűléssel rendelkező területét jelentette, a Cseh Királyságot, a Morva Örgörfságot, a Sziléziai Hercegséget, illetve Alsó- és Felső-Lausitzot. Említésükre néhány példa: Bethlen Gábor Deák Mehmed pasának. [1621. augusztus.] TMÁO I. 300.; Bethlen Gábor levele Szúfi Mehmed pasának. Magyarbród, 1621. november 18., illetve 1622. március vége. TMÁO I. 331., illetve 343.; Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. [1626. június.] TMÁO I. 443.; Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20. TMÁO II. 37.

26 A konföderált rendek beadványa. [Besztercebánya,] 1620. július 22. Rozsnyay Dávid, 95–115. Az érvelésről lásd Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 931–932.

kizárólag megelőző jellegűek, a magyarországi hódoltság ellen készülődő nagy erejű támadás kivédését célozzák.²⁷

Figyelemre méltó, hogy Bethlen annyira bízott a szultán iránt érzett hűségéről szóló narratívák erejében, hogy a jótéteményeire való hivatkozás révén még a fejedelemség oszmán függésének legfontosabb szimbólumát, az adó fizetését is rendszeresen megpróbálta elkerülni. Attól kezdve, hogy Báthory Zsigmond a tizenöt éves háború kezdetén látványosan felmondta a szultántól való függését, a fejedelemség egészen 1619-ig nem fizetett adót, különböző kifogásokkal; és noha Bethlen Gábor ekkor beküldte azt a Fényes Portára, a következő években is rendszeresen próbálta ezt a kötelezettséget szabotálni, sokszor arra való hivatkozással, hogy magyarországi hadjárataiban hatalmas összegeket kénytelen hadaira költeni a szultán szolgálatában.²⁸ Így érthető követének, Borsos Tamásnak megjegyzése 1626 decemberéből, miszerint a Portán „nagy triumfusnak tartják azt Őfelségétől, hogy hatalmas császár ellenségével Őfelsége hadakozik, s mégis adaját az országnak beküldte”.²⁹ Ugyanő jelezte: nem hajlandó lefizetni a portai tisztségviselőket azért, hogy kiállítsák a Brandenburgi Katalin megválasztását jóváhagyó szultáni okiratot, inkább tanítja Topal Redzseb pasát és a frissen hivatalba került új garnitúrát, hogy tanulják meg tisztelni az erdélyi szablyát, tudniillik Bethlennek az állítólag kizárólag a szultán érdekében tett fegyveres szolgálatait.³⁰

A meggyőzés módszerei

Ugyancsak az 1626. évi magyarországi hadjárat értelmezése kapcsán figyelhető meg a legjobban, milyen kreatívan volt képes értelmezni Bethlen Gábor saját korának eseményeit, ha a Fényes Portán kellett jópontokat szereznie. A nagy sereg, amelyre mint az oszmán területeket veszélyeztető hadakra hivatkoztak, Wallenstein Mansfeld üldözése céljából Magyarországra érkező csapatai voltak. Az, hogy a generálisnak egyáltalán nem állt szándékában az oszmán területek lerohanása, nemcsak a stratégiai körülmények miatt volt nyilvánvaló minden érdekelt számára, de Wallenstein levélben is biztosította Mürtezá pasát arról, hogy II. Ferdinándtól szigorú parancsot kapott a határok tiszteletben tartá-

27 Topal Redzseb pasa Mürtezá pasának. [Konstantinápoly, 1626. szeptember közepe és 1626. október-november]; Mürtezá pasa Esterházy Miklósnak. Körmöcbánya, 1036. rebbiülevvel 22. [1626. december 12.], illetve [Buda, 1627. augusztus 9.] *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda 1617-1630*. Ed. Gábor Kármán et al. Bp.–Szeged, 2022. (Diplomatic Relations between Ottomans, Habsburgs and Hungarians. Documents and Studies 1) 314. és 320., 324., illetve 387.

28 Lipták János: *A portai adó története az erdélyi fejedelemségben*. Késmárk, 1911. 29–38.

29 Borsos Tamás Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1626. december 5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Bethlen család levéltára. Családtagok iratai. P 1955 17. cs. 55. t. No. 89.

30 Borsos Tamás Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1626. október 28. Gergely Samu: Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez. I–III. *Történelmi Tár* (1883) III. 612. [(1882) I. 434–469.; (1883) II. 131–154.] Ahogy már a fejedelem halála után, 1630-ban oszmán tárgyalópartnereinek kifejtette: „Erdély nem pénzes ország, hanem szablyás ország.” Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek*. Szerk. Kocziány László. Bukarest, 1972. 436.

sára.³¹ Nem tudhatjuk biztosan, hogy a birodalom északnyugati határvidékén viszonylag kevés tapasztalattal rendelkező beglerbég valóban kockázatot látott-e a császári hadvezér felvonulásában; 1621-ben a szerdárnak kinevezett Deák Mehmed pasa hasonló érveléssel igazolta a Habsburg-párton megmaradt magyar főurak előtt végül meg sem történt hadmozdulatait, jogos önvédelemnek minősítve azokat.³² Abban azonban biztosak lehetünk, hogy mivel Mürtezä pasa az európai politika fejleményeiben Bethlen Gábor segítségével próbált eligazodni, mind követek, mind személyes találkozó útján, a fejedelem nem sietett felvilágosítani helyzetértelmezése helytelenségéről.³³

Wallenstein hadai mindazonáltal legalább tényleg Magyarországon voltak, ellentétben számos olyan sereggel, amelyek csak Bethlen különböző oszmán tisztségviselőknak küldött beszámolóiban léteztek. 1621 novemberében, afféle utolsó kísérletként a budai beglerbég meggyőzésére, hogy küldje mellé a hódoltsági hadakat, Bethlen arról értesítette Szúfi Mehmed pasát, hogy Pfalzi Frigyes 20 000 emberével Prága alá érkezett. Természetesen a nikolsburgi béke megkötése után erről a hatalmas kontingensről többé nem esett szó, a fejedelem viszont többször is jelezte a pasának, hogy a konföderált országok mind elpártoltak tőle és a cseh királytól, és II. Ferdinánd mellé álltak. 1622 márciusában össze is számolta, hogy a császárnak a különböző tartományokból érkező hadakkal, illetve egy 18 000 fős lengyel csapattal 50 000-re rúgó serege állt össze, aminek a fejedelem nem állhatott ellen mindössze 12 000 fős seregével.³⁴ Noha a hadtörténetírás nem tud arról, hogy a nemesi köztársaság közvetlenül a szultáni seregek moldvai támadásának visszaverése után ilyen hatalmas méretű kontingenssel támogatta volna a császár magyarországi háborúját, az információ kiválóan illett Bethlen II. Ferdinánd és III. Zsigmond szoros együttműködéséről szóló korábbi híreinek sorába.

A Habsburgok nemzetközi kapcsolatairól szóló értesülések az 1621. évi lengyel-oszmán háború és saját magyarországi törekvései összekötésen túl is fontos részét képezték Bethlen meggyőzési stratégiáinak. A már említett, Nikolsburg előtti utolsó mozgósítási kísérlet keretei között Bethlen részletesen megírta Szúfi Mehmed pasának, hogy Morvaországban tárgyaló követeknek III. Zsigmond éppen ugyanott tartózkodó diplomatái jelezték: királyuk II. Ferdinánddal, a spanyol és francia királyokkal, illetve a pápával nagy törökellenes koalíciót tervez.³⁵ A beglerbéget nem érhetette nagyon váratlanul a dolog, hiszen a fejedelem rendszeresen elmagyarázta, hogy a császárok megválasztásukkor felesküdtek: a szultán (más esetekben a „mohamedán nemzet”) ellenségei lesznek.³⁶

31 Albrecht von Wallenstein Mürtezä pasának. Galgóc, 1626. szeptember 17. *Der dänisch-niederländische Krieg und der Aufstieg Wallensteins. Quellen zur Geschichte der Kriegereignisse der Jahre 1625–1630.* Hrsg. Josef Kollmann. Prag, 1974. (Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia 4) 148–149.

32 Deák Mehmed pasa Esterházy Miklósnak és Zrínyi Györgynek. Belgrád, 1621. július 19. MNL OL Batthyány család körmendi levéltára. Missiles. P 1314 No. 30824.

33 Az erdélyi diplomácia tanácsadói szerepéről az 1620-as évek Budáján lásd Kármán: A harmadik fél.

34 Bethlen Gábor Szúfi Mehmed pasának. Magyarbród, 1621. november 18., illetve 1622. március vége. TMÁO I. 334., 347.

35 Bethlen Gábor Szúfi Mehmed pasának. Magyarbród, 1621. november 18. TMÁO I. 331.

36 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak. Brassó, 1614. április 8. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 16.; Bethlen Gábor Balássy Ferencnek. Pozsony, 1619. november 6. Georgius Pray: *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coaevis documentis. I. Complectens documenta ab*

Mindenesetre Bethlen Gábor általában nem állt meg a császár törökellenes terveinek megemlékezésénél, hanem számos részletet osztott meg azokról az állítólagos ajánlatokról is, amelyeket arra az esetre kapott, ha szembefordulna a szultánnal és csatlakozna a keresztény hatalmakhoz. A részletek mindazonáltal minden esetben eltértek. 1620-ban azt állította, hogy az ajánlat a Fátráig a magyar területek Erdélyhez csatolását tartalmazta, ezen belül a Tiszántúlt örökjogon, valamint sziléziai hercegséget és csehországi birtokot, a birodalmi fejedelmi címmel együtt. Nikolsburg előtt nem sokkal az ajánlatról szóló beszámoló úgy változott, hogy annak értelmében megtarthatná Magyarország feletti hatalmát, valamint kapna egy igen bőkezű, egymillió arany értékű pénzügyi támogatást és 30 000 fizetett katonát, hogy az oszmánok ellen harcoljon.³⁷ Szúfi Mehmed pasát a fejedelem 1624-ben is hasonlókkal traktálta, az igazán meglepő fejleményeket azonban a Cserkesz Mehmed pasa nagyvezírnek küldött üzenete tartalmazta. Eszerint II. Ferdinánd nemcsak Magyarországot ígérte neki a Fátráig, hanem Moldvát és Havasalföldet és Sziléziát is, azzal biztatta, hogy a pápától szerez neki koronát, valamint felajánlotta neki a lányát is. 1627-ben aztán olyan tervről is beszámolt, amely szerint a hatalma alatt álló terület a két Kárpáton túlú vajdaság mellett az összes magyarországi szandzsákkal nőtt volna meg – természetesen amennyiben az oszmánok sikeres visszaszorítása közben azok a kezébe kerülnek.³⁸

Hasonló ajánlatokról más forrásokból nem tudunk, pedig ha ilyen sűrűséggel és ilyen változatossággal érkeztek volna, valamilyen nyomot kellett volna hagyniuk a Habsburg oldalon keletkezett és nagy tömegben ránk maradt, Erdéllyel kapcsolatos iratokban. Ilyen forrással nem rendelkezünk, és ahogy ezt 1622-ben az angol követ, Sir Thomas Roe – aki ekkor még uralkodója utasításának megfelelően tartotta a távolságot a fejedelemtől – elmagyarázta Lefkeli Musztafa nagyvezírnek és más oszmán előkelőknek, Bethlen hírei a császári–spanyol–pápai–lengyel törökellenes koalícióról teljesen irreálisak voltak.³⁹ Arról azonban bőséges információval rendelkezünk, hogy Bethlen Gábor 1624 januárjától 1625 őszéig több követségben kérte II. Ferdinándtól a lánya, Cecília Renáta főhercegnő kezét, felajánlva a császárnak, hogy elhagyja a szultán hűségét és Magyarország kormányzójaként őt fogja szolgálni.⁴⁰ A Porta számára összeállított érvrendszerben tehát a feje-

anno MDCXII ad MDCXXIII. Pestini, 1816. 89.; A konföderált rendek beadványa a Fényes Portára. [Besztercebánya,] 1620. július 22. Rozsnyay Dávid, 95–96.

37 Bethlen Gábor a Portán lévő követeknek. Kassa, 1620. február 22. Szilágyi Sándor: Oklevelek Bethlen Gábor 1619–20-ki hadjáratai történetéhez. *Magyar Történelmi Tár* (1858) 210.; Bethlen Gábor Szúfi Mehmed pasának. Magyarbród, 1621. november 18. TMÁO I. 331–332.

38 Bethlen Gábor instrukciója a budai pasához küldött követének. Kassa, 1624. április 28. TMÁO I. 406–407.; Mikes Kelemen feljegyzése a Cserkesz Mehmed pasa nagyvezírral folytatandó tárgyaláshoz. [Konstantinápoly,] 1624. június 2. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a Porta. I–II. *Történelmi Tár* (1882) II. 37 [(1881) I. 594–640.]; Bethlen Gábor Mikó Ferencnek. Gyulafehérvár, 1627. október 22. *Erdélyi történelmi adatok*. I–IV. Szerk. Mikó Imre – Szász Károly. Kolozsvár, 1855–1862. (= ETA) I. 364.

39 Sir Thomas Roe George Calvertnek. Konstantinápoly, 1622. szeptember 7/[17]. *The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive...* Ed. Samuel Richardson. London, 1740. 85–89. Roe és Bethlen kapcsolatára lásd Kellner Anikó: A tökéletes követ. Elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében. *Korall* 7 (2006) 23. sz. 86–115.

40 Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I–III. Pest, 1869–1872. II. 107–115.; Kármán Gábor: Egy diplomáciai zsákutca. Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *Aetas* 30 (2015) 3. sz. 13. Az ajánlat rész-

delem azzal vádolta meg a Habsburg udvart, amit saját maga ajánlott neki, annak érdekében, hogy meggyőzze a szultáni adminisztrációt: jelentős fenyegetésekkel kell szembenéznie a birodalom északnyugati határvidékén, amelyek elhárításában elsősorban az erdélyi fejedelemre támaszkodhat. Aligha véletlen, hogy amikor Bethlennek nem állt érdekében a feszültség növelése, éppen ellenkezőképpen érvelt. 1627 augusztusában – az igazságnak megfelelően – hosszasan magyarázta Mürtezá pasának: nem kell aggódni az Esterházy Miklóstól érkező, a Habsburg oldalon mozgolódó seregekkel kapcsolatos hírek miatt, biztos, hogy nem lesz nagy törökellenes háború, mert az hosszas előkészítést és a császár háterszágában békés állapotokat igényelne.⁴¹

Az ellenség állítólagos démoni terveinek ismételt megszűltetése ágyazott meg annak, hogy Bethlen Gábor a saját szövetségi rendszerének alakulását is a szultán érdekeinek képviseleteként adhassa el. Jellemző példája ennek az instrukció, amelyet 1626 nyarán portai követének adott a hágai szövetséghez való csatlakozása előkészítése végett. Ez az időszak volt Bethlen diplomáciájának fénypontja, amikor kapcsolati hálója több európai uralkodót foglalt magában annál, amit bármelyik elődje vagy utódja felmutathatott. A Fényes Porta számára összeállított beszámolóban azonban még ennél is nagyobbra fújta fel a formálódó európai Habsburg-ellenes koalíciót: beszámolója szerint a szövetségben nemcsak a hágai szerződés tényleges aláírói, az angol és a dán király, valamint a holland köztársaság vettek részt, hanem a francia és svéd uralkodók, Velence és a brandenburgi választófejedelem is. Ezek az európai hatalmak legalább az egész kontinenst átszövő tárgyalássorozat egy adott pontján valóban érdeklődést mutattak az együttműködés iránt, de Bethlen a biztos hatás elérése érdekében hozzájuk csapott még „több olaszországi fejedelmeket, hercegeket, hatalmas erős imperiumi városokat”, valamint a moszkvai nagyfejedelmet is.⁴² A fejedelem értesítette a Fényes Portát, hogy ennek a hatalmas konglomerátumnak a követei felkeresték őt és kérték: közvetítsen a szultán felé. A „nem két, de tizenkét” országgal köthető barátsági szerződés ígérete olyan hatalmas előnyökkel kecsegtette a szultáni adminisztrációt, amelyek messze felülmúlták a gyarmati béke következetes végrehajtásával elérhető hasznot.

A hágai szerződést sokszorosára nagyító követi instrukció nem állt meg a szövetkezés elvi lehetőségének felvetésénél, Bethlen Gábor a lehetséges haditerveket is felvázolta, ezúttal a szokásosnál kevesebb, mindössze a magyarországi hátteret biztosító szerepet szánva a hódoltsági csapatoknak, miközben maga Sziléziában egyesítette volna seregeit a dán és svéd királyokéval.⁴³ Távolról sem ez volt azonban az első alkalom, amikor hasonló-

letezését lásd Bethlen Gábor titkos utasítása Kamuthy Farkasnak. Besztercebánya, 1624. január 12. Szilágyi Sándor: *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*. Bp., 1873. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből II/8) 50–56.

41 Bethlen Gábor Mürtezá pasának. Gyulafehérvár, 1627. augusztus 12. Szilágyi: Bethlen Gábor és a Porta, II. 43–44.

42 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. [1626. június.] TMÁO I. 445. Bethlen csatlakozásáról a hágai szövetséghez lásd Piri Zoltán: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. *Történelmi Szemle* 41 (1999) 157–175.; Kármán Gábor: Külföldi diplomata Bethlen Gábor szolgálatában. In: *Bethlen Gábor és Európa*, 151–157.

43 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. [1626. június.] TMÁO I. 455–457.

képpen ambiciózus terveket vázolt az oszmán tisztségviselők megnyerése érdekében. Már 1614-ben, amikor úgy tűnt, hatalomra juttatása miatt Habsburg katonai beavatkozás várható, többfrontos megelőző csapást javasolt: miközben ő a Duna mentén haladt volna előre a Habsburg tartományok felé, addig egy oszmán csapattestnek (akár a nagyvezír vezetésével) Stájerországot kellett volna célba vennie.⁴⁴ 1620–1621-ben aztán ugyanezt a mintát követték több utasításában is szereplő tervei, kiegészítve azzal, hogy a lengyel seregeket a tatár kánnak kellett volna kikapcsolnia. Közülük a legambiciózusabb már azt a víziót közvetítette, hogy a közös hadviselés révén a szultán hódoltathatná a belső-ausztriai tartományokat, a fejedelem maga török és tatár katonai támogatással egészen Bajorországig nyomulhatna előre, miközben a szultáni flotta az észak-itáliai spanyol területek ellen támadva gyengíthetné meg a II. Ferdinánd által állítólag szervezett oszmánellenes koalíciót.⁴⁵ Ha ennyire nagyszabású területi expanziót nem is helyezett kilátásba, természetesen az 1626 nyarán felvázolt haditervek is hoztak volna jelentős eredményeket az Oszmán Birodalom számára, hiszen a Bethlen által felvázolt vízió szerint nemcsak a Prágába visszatérő Pfalzi Frigyes fizetett volna rendszeres adót a szultánnak, de Horvátországból is vazallus államot lehetett volna csinálni.⁴⁶

Persze ahhoz, hogy hódítási terveit a Fényes Porta komolyan vegye, Bethlen Gábornak gondoskodnia kellett arról, hogy ne kételkedjenek katonai képességeiben. Ezt egyrészt természetesen a már említett, igen alapos beszámolók küldésével érte el – paradox módon nemcsak a sikerekről szólókkal, hanem a vereségek magyarázatával is, amelyekért persze sosem ő volt felelős. Szimptomatikus a fehérhegyi csatáról írott, nagyon részletes, a szövetségesei által ejtett hibákat sem elhallgató, de a veszteségek mértékét kisebbítő leírása, amelyről tudjuk: nagy segítséget nyújtott az erdélyi követeknek ahhoz, hogy tompítsák a császári diplomácia II. Ferdinánd fényes győzelméről szóló hírverésének hatását.⁴⁷ Ugyanakkor a fejedelem attól sem riadt vissza, hogy a Fényes Portát sokkal több sikerről informálja, mint amennyit valójában elért. 1622 tavaszán például azt állította, hogy a megelőző évben, még a nikolsburgi béke megkötése előtt harminc morvaországi várat sikerült elfoglalnia, aminek nagyjából az egytizede áll közel a realitásokhoz.⁴⁸ A sikerek felnagyítása mellett jelentős szerepet játszott még módszerei között a be nem teljesült lehetőségek felnagyítása is. Ugyanebben a levélben azt állította, ha megkapta volna a kért támogatást, „mostan Prágában laktam,” de a meglehetősen kudarcos 1623. évi hadjárat után is arra hivatkozott, hogy ha az oszmán segédhadak nem hagyják ott, hogy visszavonuljanak téli táborra, már az övé lehetne Morvaország, Csehország, Szilézia és Lausitz is.⁴⁹

44 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak. Brassó, 1614. április 8. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, 20.

45 Bethlen Gábor Rimay Jánosnak. Érsekújvár, 1621. április 11. Papp: Bethlen Gábor ismeretlen hadjáratí terve, 112–127. Még ha Bajorországot már nem is emlegette, a fejedelem még 1622 elején, a nikolsburgi béke megkötése után is életben próbálta tartani ezeket a hadműveleti terveket, lásd Szúfi Mehmed pasának küldött üzenetét. [K. n.] TMÁO I. 363–369.

46 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. [1626. június.] TMÁO I. 457–459.

47 Bethlen Gábor Dóczy Istvánnak és Rimay Jánosnak. Nagyszombat, 1620. december 8. ETA I. 336–341.; Sövényfalvi Dániel Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1621. február 20. MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. No. 85.

48 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. Kassa, 1622. március 29. TMÁO I. 353.

49 Uo. 353–354.; Bethlen Gábor instrukciója a budai pasához küldött embereinek. Kassa, 1624. április 28. TMÁO I. 404–405.

Bethlen Gábor, az oszmán tisztségviselő

A legutóbbi megjegyzés Bethlen Gábor oszmán tisztségviselőkkel folytatott kommunikációjának újabb fontos jellemzőjére mutat rá. Erdély fejedelmei rendszeresen rákényszerültek, hogy vitatkozzanak a határ menti tartományok vezetőivel, vagy tiltakozzanak a Fényes Portán azok egyes cselekedetei, jogtalan adószedés vagy a katonák közötti vilongások miatt. Bethlen Gábor volt azonban az egyetlen, aki azért panaszkodott rájuk rendszeresen, amiért azok nem támogatták elég elkötelezetten saját politikai lépéseit. Úgy tűnik, a száműzetésben hosszas időt a szultán területein töltő fejedelem levonta az amúgy logikus következtetést az országára vonatkozó oszmán előfeltevésből: amennyiben ő is a szultán alattvalója és feladata a padisah érdekeinek védelme, ebből számára nemcsak köteleességek, de jogok is következnek. Ha el tudja magyarázni, hogy cselekedetei a szultánnak hasznosak és sikerei révén a birodalom is előnyökhöz jut, magától értetődő, hogy politikáját a többi oszmán tisztségviselőnek is támogatnia kell. Ha pedig ebben nem jeleskednek, neki joga van rájuk panaszt tenni és akár elmozdításukra törekedni.

Az első ilyen adatunk 1621 nyaráról származik, amikor Bethlen Gábor szembesült azzal, hogy a Porta által kijelölt szerdár, Deák Mehmed pasa nem hajlandó elindulni Belgrádból, sőt, még csak fel se veszi vele a kapcsolatot. A fejedelem utasította konstantinápolyi követét, hogy vádolja meg a szultáni adminisztráció előtt a vele egész karrierje alatt ambivalens viszonyban álló, magyar származású beglerbéget azzal, hogy a Habsburg oldal lefizette. A nagyvezírnek írt levelében egyenesen azt írta, hogy tudomása szerint 100 000 aranyat vittek Belgrádba a spanyolok pénzéből Deák Mehmed pasa megvesztegetésére.⁵⁰ A birodalom északnyugati határvidéke szakértőjének számító, komoly portai kapcsolatokkal rendelkező szerdárnál jóval alacsonyabb rangú Csifut Ahmed klisi bégnek, aki az 1620-as évek fordulóján többször is kapott követi megbízásokat a Habsburg udvarba, Bethlen személyesen is megírta: tisztában van vele, hogy a vesztére tör, mert az ellenség megvesztegette.⁵¹ A fejedelem számára kimondottan káros gyarmati béke megkötése után a tárgyalódelegáció tagjai közé tartozó oszmán tisztségviselőt (akkor már egri beglerbéget) a fejedelem nyilvánosan is megvádolta azzal, hogy 8000 tallért fogadott el a Habsburg-oldaltól, akárcsak kollégája, Naszreddinzáde Musztafa Efendi budai kincstárnok

50 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak, illetve Ohrili HüsejnPasa nagyvezírnek. Nagyszombat, 1621. augusztus 7. TMÁO I. 309., 303. Deák Mehmed pasa és Bethlen Gábor kapcsolatáról lásd Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 926–936.; Cziráki Zsuzsanna: Brassó és az erdélyi százszok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). *Századok* 145 (2011) 852–859. Noha Bethlen itt érthető módon nagyon ellenségesen viszonyult a pasához, feltűnő, hogy két évvel később Deák Mehmed pasa vezette azokat a tárgyalásokat a lengyelekkel, amelyek eredményeképpen a III. Zsigmondnak szóló ahdnáméba Krzysztof Zbaraski főkövet tudta nélkül bekerülni egy pont, amely megtiltotta Erdély megtámadását és Bethlen ellenségeinek támogatását. Tetiana Grygorieva: The “Decisive Embassy” of Prince Krzysztof Zbaraski to Constantinople (1622–1623) and European Diplomacy amidst the Thirty Years’ War. *Eastern European History Review* 4 (2021) 194–195.

51 Bethlen Gábor Csifut Ahmed bégnek. [1622. július.] Szilágyi Sándor: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között. *Történelmi Tár* (1886) 230.

(*timár defterdár*).⁵² Alighanem Bethlen Gábor győzte meg az újonnan a budai beglerbég pozíciójába kerülő Mürtezá pasát is arról, hogy a béketárgyalásokon állítólag elkövetett hibák miatt végeztesse ki a két hódoltsági oszmán tisztségviselőt.⁵³

Ahmed pasa és Musztafa Efendi még haló porukban is jó szolgálatot tettek a fejedelemlennek, hiszen állandóan hivatkozhatott aknamunkájukra, amely megakadályozta sike-reit a szultán érdekeinek védelmében. Azt is megfigyelhetjük, hogy a 8000 tallér a későbbi említések alkalmával már 10 000-re nőtt, de még inkább figyelemre méltó, hogy halála után Szúfi Mehmed pasa szerepe is átértékelődött Bethlen visszatekintéseiben. Míg a rop-pant befolyásos, a konstantinápolyi kajmakám posztját többször is betöltő államférfi életben volt, a fejedelem csak arról írt, hogy a tárgyalódelegáció két tagja sajnálatos mó-don félrevezette a békekötés tető alá hozásával megbízott budai beglerbéget. 1626 augusz-tusa után azonban már ő is felkerült a bűnösök listájára, nem kevesebb mint 20 000 tallér megvesztegetési pénz elfogadásának vádjával.⁵⁴

Ha nem is ennyire direkt vádakkal, de a fejedelem attól sem riadt vissza, hogy az Oszmán Birodalom ennél is magasabb rangú, még hivatalban lévő tisztségviselőivel kap-csolatos neheztelésének is hangot adjon. Tipikus példa az a Mürtezá pasának írott levél, amelyben afelől érdeklődik, vajon kapott-e üzenetet Dámád Halil pasa nagyvezírtől arról, hogy IV. Murád szultán az ő megkérdezésük nélkül nem köt békét II. Ferdinánddal. A fe-jedelemmel kapcsolatban álló nyugat-európai diplomaták ugyanis azt írták, hogy a nagy-vezírtől kaptak egy ilyen ígéretet, Halil pasa Bethlennek küldött üzenetében azonban erről nem esett szó. „Rút dolog is leszen és igen illetlen”, ha kiderül, hogy a nagyvezír tényleg kettős játékot játszik – így Bethlen – amiből „mind az egész ottmánli nemzetnek igen rút, gyalázatos híre-neve következik az egész keresztyén világban”.⁵⁵ A fejedelem óvatosan fogalmaz: ellenvetése ebben az esetben nem nyílt támadás, hanem a szultán, sőt az oszmánok egészének renoméjával kapcsolatos aggodás formáját ölti. Ezzel együtt is szembetűnő: megengedi magának azt, hogy kétségbe vonja a birodalom ügyei első írá-nyítójának politikai lépéseit, ráadásul nemcsak gyakorlati értelemben, hanem a morális felhangot sem nélkülözve.

Ezek a kritikai megjegyzések akár az egész oszmán elit politikai működési mechaniz-musainak kárhoztatásába is torkollhattak. Könnyen elképzelhető, hogy portai követe, Balázsházy László nem adta tovább az oszmán tisztségviselőknek a fejedelem azon meg-látását, miszerint olyan a helyzet, hogy „Isten megvakította a török nemzetet úgy, hogy még délidőben fáklyák mellett sem látja meg saját javát, hogy növelje birodalmát”.⁵⁶

52 Bethlen Gábor Balázsházy Lászlónak. Udvarhely, 1625. július vége. MNL OL Esterházy család hercegi ágá-nak levéltára. P 108 Rep. 71. Fasc. 24a. p. 784–785.; Bethlen Gábor Deák Mehmed pasának. Fogaras, 1625. július 22. Gergely: Adalék, II. 146.

53 Lásd Kármán: A harmadik fél; Sudár: Bethlen és az egri pasák, 137–139.

54 Bethlen Gábor Mikó Ferencnek. Gyulafehérvár, 1627. október 22. ETA I. 362–363; Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20. TMÁO II. 39. Utóbbi levél megfogalmazása valódi retorikai gyöngyszem, mivel a fejedelem egyszerre hangsúlyozta, hogy milyen jó viszonyban volt a néhai begler-béggel, ugyanakkor meg is vádolta őt a szultán érdekeinek elárulásával: „szegény apáknak, budai vezér [Szúfi] Mehmed pasának alkalmas summa tallért küldtek volt Bécsből”.

55 Bethlen Gábor Mürtezá pasának. Gyulafehérvár, 1627. augusztus 12. Szilágyi: Bethlen Gábor és a Porta, II. 46.

56 Bethlen Gábor Balázsházy Lászlónak. Udvarhely, 1625. július vége. MNL OL P 108 Rep. 71. Fasc. 24a. p. 787.

Topal Redzseb pasával azonban 1627. évi levélváltásukban maga közölte, hogy nem tehet arról, ha „az Portán az nagyságos vezérek egymást nem szeretik, amit egyik hatalmas császárral [...] elvégez, azt megölik, és az ki helyében ül, ameddig afféle nagy dolgoknak végére mehet, az állapotokat megérti, addig az idő elmúlik” – tehát fejére olvasta a kajmakámnak, hogy az eredmények a központi politikai vezetés állandó cserélődése miatt maradnak el.⁵⁷

A logikának, mely szerint ha Bethlen Gábor a szultán érdekében jár el, akkor joga van beleszólni a birodalom belső ügyeibe is, egészen meglepő következményei is akadtak. A számos kritikai észrevétel mellett Bethlen ugyanis konstruktív módon is megnyilvánult. Az még csak hagyján, hogy azokat a hódoltsági tisztviselőket, akik vele szót értettek, szívesen protezsálta be alacsonyabb rangú tartományi kormányzói posztokra, de helyenként akár kifejezetten magas pozíciókkal kapcsolatosan is hajlamos volt tanácsot adni. 1622 júliusában a nagyvezírt is kitanította arról, milyen embernek kellene lennie a magyarországi frontra rendelt szerdárnak:

„Ide ki, tudja Nagyságod, erős ember, vitéz hadakozó vezér kell, oly, ki párnán ne üljön sokat, árnyékától meg ne ijedjen, az szép szónak keveset higgyen, kécse legyen, ne szegény és az ajándékok hatalmas császár kárára meg ne vakítsák, sikketté, némává ne tegyék; igazat írjon a Portára, ne magától gondolt dolgot, fősvény ne legyen.”⁵⁸

A szöveg még akkor is megdöbbentő, ha Bethlen nem konkrét jelölt mellett szólalt fel: ilyen magas szintű közvetlen beleszólást a birodalom személyzeti politikájába egyetlen másik erdélyi fejedelem sem engedett meg magának.

A fentiekben megfigyelt tétel, miszerint az Erdély irányában mutatott bánásmód alapján fogja a többi keresztény állam is megítélni a Fényes Porta szavahihetőségét és az általa biztosított kegyek stabilitását, viszonylag sűrűn előfordul Bethlen érvelésében. A fejedelem már uralkodása első évében megüzeni a Fényes Portára, segítsék meg, „ne legyünk más országoknak is példák, hogy heában bízunk az Őhatalmassága oltalmazásában”.⁵⁹ És a gondolat természetesen továbbfejleszthető volt, különösen amikor Bethlen már elégszer jelezte, hogy a konföderált szövetségesek követéinek a Fényes Portára érkezése neki volt köszönhető. Amikor a „hét ország” diplomatáit úgy engedték el Konstantinápolyból, hogy nem kapták meg a szultán díszes oklevelét, úgynevezett ahdnáméját, amelyet igényeltek, az oszmán segédcsatatok elmaradása miatt amúgy is frusztrált

57 Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 22. TMÁO II. 55.

58 Bethlen Gábor a nagyvezírnek. [1622. július.] Szilágyi: Levelek és acták, 227. Nem világos, melyik nagyvezír volt a levél címzettje, mert Kara Davud pasát 1622. június 13-án leváltották és helyét Mere Hüszejn pasa vette át. Erről Bethlen a fenti sorok megírásáig nem biztos, hogy értesült, ráadásul a levélben utal arra, hogy a hírek szerint egy bizonyos Hüszejn pasa lesz a szerdár – márpedig ha címzettje egy hasonló nevű nagyvezír lett volna, nyilván tesz valamilyen megkülönböztető jelzést a név mellé. Még az sem lehetetlen, hogy eredetileg a korábban egyiptomi kormányzóként szolgáló pasát magát bízták volna meg a magyarországi hadak vezetésével, csak aztán Kara Davud bukásával elnyerte a birodalom legmagasabb tisztét és ezért nem utazott északra. Példák Bethlen által szorgalmazott kinevezésekre: Sudár: Bethlen és az egri pasák.

59 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak. Brassó, 1614. április 8. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, 16.

Bethlen kifejtette Deák Mehmed pasának: „ne adja az Isten, hogy soha mi többször egy országot is bízassunk hatalmas császár jóakaratjával, segítségével, barátságával, mert ím mostan hazugságban maradánk, orcánk megfeketedett, szónk nem maradt”.⁶⁰

Bethlen politikai kommunikációjának amúgy is fontos eleme volt az, hogy hangsúlyozta: amennyiben tárgyalópartnere nem hajlandó a már sokszor megmutatott közös haszon érdekében cselekedni, azért a felelősséget is neki kell viselnie. 1621 nyarán, amikor a megígért segélycsapatok csak nem akartak megérkezni, Ohrili Hüszejn pasa nagyvezírral szemben is ezt az érvrendszert alkalmazta, kombinálva azzal a fent tárgyalt elemmel, hogy az Erdély felé mutatott portai attitűd mások számára is tanulságokkal jár:

„Tanulhat minden nemzet mi rajtunk és megtudhatja, mint kelljen hatalmas császárhoz bízni; ne csodálja azért nagyságod, ha az némettel mi megbékélünk, holott látjuk, hatalmas császár nem akar semmi[t] ellene cselekedni, mi tehát, kik sokszor, ezerszer erőtlenebbek vagyunk az othmanli nemzetnél, kevésben, igen méltó, hogy annál inkább megbékéljünk, másért országunkat, magunkat el ne vesszessük. Mely mi megbékélésünkől ha mi gonosz fog kiütni, azt senki minekünk ne tulajdonítsa.”⁶¹

A sorokból áradó finom sértettség a fejedelem számos levelében visszaköszön, sőt, helyenként akár zsarolássá is fajult. Ez a Topal Redzseb pasának írott válaszban éri el csúcspontját, amikor Bethlen kifakad a Brandenburgi Katalinnak hozott fejedelmi jelvényekkel kapcsolatos kifogásait nehezményező kajmakámmal szemben. A rendkívül összetett üzenetet érdemes teljes terjedelmében idézni:

„Adta volna az Isten, szánkat ne nyithattuk volna bátor feleségünknek zászló keresésére [a fejedelmi megerősítés elnyerésére – K. G.], hogysem ennyi gyalázatját lássuk [...] nem magunkért, és nem az mi feleségünkért cselekedtük azt is, hanem hatalmas császárhoz való igazságunkból akarván abban fáradni, hogy az ország holtunk után császár kezéből ne menjen német kezében, s ez az szegény ország akkor ne szakadjon két felé, mely miatt ne jusson az előbbi [értsd korábbi – K. G.] romlásra. De ezen önagyságának nem kell sokat búsulni, az mi feleségünkkel mi letétetjük az fejedelemséget az ország előtt, mert vagyon hová menni az mi feleségünknek holtunk után, nem szorul senkire. Sőt, magunk is, úgy adja az Isten lelkünk üdvességét, örömet mai napon is letenni készek vagyunk fejedelemségünket és magunkat valahol megvonni, leülni, Istenünknek szolgálni, örömesben cselekedjük, hogysem mint ilyen gyalázatosan éljünk s ennyi fenyegetéseket rettegéssel szenvedjünk.”⁶²

A lemondással való fenyegetőzés komolytalanságát világosan jelzi, hogy a levél végén a fejedelem békejobbot ajánl a kajmakámnak, és együttműködést a szultán érdekében. Mindazonáltal felvetése látványosan illusztrálja, hogy ekkorra már Bethlen nyeregben

60 Bethlen Gábor Deák Mehmed pasának. [1621. augusztus.] TMÁO I. 301.

61 Bethlen Gábor Ohrili Hüszejn pasa nagyvezírnek. Nagyszombat, 1621. augusztus 7. TMÁO I. 303.

62 Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 22. TMÁO II. 63.

érezte magát, tisztában volt vele: pozíciója elég erős ahhoz, hogy Topal Redzseb pasa ne vállalja a leváltásával kapcsolatos kockázatokat. Kiáltó kontrasztban áll ez az uralkodása első éveiben helyenként előkerülő tiltakozásokkal, különösen azzal, amit Homonnai Drugeth Györgynek a budai pasa által is támogatott trónkövetelése alkalmával írt portai követének. Amennyiben a diplomata azt tapasztalná, hogy valaki a trónkövetelő pártjára állította a nagyvezírt, Bethlen arra utasította: „minden félelemnek békét hagyj és bemenj eleiben, s megmondd, hogy Őnagysága Erdélyországot szabadságában tartsa meg, ne igyekezzék az ellen valamely magátúl felindult embert nyakunkra küldeni, mert szabadsága mellett Erdélyországa, bizonyoson elhiggye, hogy kész mind egy lábbig meghalni.”⁶³

Dámád Halil pasa, aki ekkoriban a nagyvezíri pozíciót betöltötte, végül nem szembe-sült ezzel a fenyegetéssel, de Topal Redzseb pasa igen: 1626 őszén Borsos Tamás közölte vele az audiencián, hogy „ha nem akarjátok confirmálni Erdélyországnak szabadságát az libera electióban, kételen olyat kell Erdélynek keresni, hogy bizony kap rajta, hogy confirmálja”.⁶⁴ A vitatott kérdés kétségtől szokatlan volt, hiszen Brandenburgi Katalint az országgyűlés megválasztotta Bethlen utódjának és ezt kellett volna a szultánnak jóváhagynia, amire nem volt precedens.⁶⁵ Ez indokolhatta az erőteljesebb fogalmazást, ráadásul Borsos merészségét fokozhatta, hogy uralkodója mellett épp ekkoriban sűrűn szó-laltak fel az angol és holland portai követek is. Ha a fogalmazás radikálisabb volt is a megszokottnál, az érv nem: Bethlen Gábor (illetve utasításainak megfelelően diplomatai) számos alkalommal hangsúlyozták az oszmán tisztségviselőkkel szembeni kommunikációjukban, hogy noha a fejedelem a szultán megingathatatlan híve, ez az országra nem feltétlenül igaz. 1617-ben Bethlen azzal próbálta I. Ahmedet meggyőzni arról, hogy álljon el további igényeitől, hogy jelezte: Lippa átadására a szultáni kegy ígéretével sikerült rábírnia az erdélyieket, de „látván [...] mostani újabb parancsolatját Hatalmasságodnak, teljességgel elrémltek, és nekem sem orcám, sem szóm nem maradt előtök”.⁶⁶ Amikor az 1627. évi szőnyi békébe Bethlen reményeivel szemben végül nem került be Erdéllyel kapcsolatos rendelkezés, a fejedelem újra azzal ijesztgette az oszmán politikai elit különböz köreit, hogy ez a csalódás el fogja idegeníteni az országot a szultán hűségétől.⁶⁷

Bethlen végül arról is gondoskodott, hogy meglehetősen szokatlan pozíciójához előképet találjon és ezáltal igényei kevésbé tűnjenek extrémnek. 1620-ban, amikor minden követ megmozgatott, hogy magyarországi háborújához oszmán segítséget kapjon, számos iratban hivatkozott Bocskai István példájára. Ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy az 1604 és 1606 között zajló felkelésben az erdélyi fejedelemséget ugyancsak a Magyarországot feletti uralommal összekapcsoló Bocskai jelentős szultáni támogatást élvezett, és

63 Bethlen Gábor Gáspár Jánosnak. Szamosújvár, 1617. november 22. Szabó Károly: Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. I–III. *Történelmi Tár* (1881) III. 303. [(1880) I. 444–489.; Uo. II. 707–740.]

64 Borsos Tamás Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1626. október 28. Gergely: Adalék, III. 614.

65 Sőt, női uralkodó kinevezésére sem, ami később nem kis fejtörést okozott az oszmán kancelláriának. Lásd Borsos Tamás Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1627. április 9. MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. No. 91.

66 Bethlen Gábor I. Ahmednek. Fogaras, 1617. március 6. Szabó: Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése, II. 726.

67 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak, illetve Mürtezá pasának. Gyulafehérvár, 1627. szeptember 14., valamint Mikó Ferencnek. [1627. szeptember.] Szilágyi: Bethlen Gábor és a Porta, II. 49., illetve 50–51., valamint 52.

ez nem merült ki abban, hogy az oszmán és a magyar csapatok támogatták egymás katonai tevékenységét, de a Portáról állítólag érkezett hozzá néhány százezer forint is.⁶⁸ Egy alkalommal Bethlen azt is felhánytorgatta, hogy elődje mindezt úgy kapta meg, hogy még egész Magyarországot sem tudta maga mellé állítani – ellentétben vele, aki a konföderáltak támogatását is megszerezte.⁶⁹ A siker érdekében utasította portai követét, hogy keresse meg azokat az oszmán tisztségviselőket, akik akkoriban voltak hivatalban, hogy tanúsíthassák: Bocskai tényleg hasonló helyzetben kapott támogatást a Fényes Portáról. Az 1604. évi események felemlgetése már csak azért is érdekében állt Bethlennek, mert annak idején kulcsszerepet játszott Bocskai meggyőzésében, hogy korábbi császárpárti politikájában végletesen csatlódként folyományon a szultán támogatásáért.⁷⁰

A szavak és a cselekedetek

A megelőző oldalakon számos példát láthattunk arra, hogy Bethlen Gábornak szemlátomást kevés skrupulussal kellett megküzdnie a Fényes Portával folytatott politikai kommunikációjában. Nemcsak az általa felvett pozíció, az oszmán hatalmi ideológia által számára kijelölt hely elfogadása és az abból következő retorikai stratégiák következetes alkalmazása különböztette meg módszerét a többi erdélyi fejedelem által alkalmazottól. A tényekhez való kiemelkedően kreatív hozzáállása ugyancsak messze túlment a kora újkori diplomácia keretein belül megszokott mértéken. Természetesen minden politikai kommunikációnak inherens része a beszélő érdekeivel összecsengő tényanyag kiemelése és az enyhe torzítás az interpretáció terén abba az irányba, amely a képviselt álláspont támogatásához a legmegfelelőbb. Az Európa útjain grasszáló kitalált seregek, a sokszorosukra növekedett szövetségi ajánlatok vagy az ellenfelek által állítólag elfogadott, egyre növekvő összegű vesztegetési pénzek azonban minőségileg mást képviselnek, mint a diplomáciai beszéd terén általában megfigyelhető finom hangsúlyeltolások. A kérdés leginkább az, miért lehetett ennyire sikeres ez a sok tekintetben igencsak merész és jelentős kockázatokat vállaló retorikai stratégia.

Elsősorban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az oszmán politikai elit közegeiben Bethlen Gábor egyetlen pillanatban sem örvendhetett osztatlan népszerűségnek. Noha 1621 után nyílt ellenfeleinek száma jóval kevesebb volt, mint a megelőző évtizedben, továbbra is találkozunk időnként a portai követjelentésekben olyan megjegyzésekkel, mi-

68 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. H. n., 1621. [augusztus 7.] TMÁO I. 309.; Bethlen Gábor instrukciója Cserényi Farkasnak és Tholdalagi Mihálynak a Portára. Kassa, 1624. március 4. Horváth: Magyar regesták, 180. Ismerte az oszmán hadiköltségvetés helyzetét a tizenöt éves háború végén, Bethlen információja mindazonáltal meglehetősen valószínűtlennek tűnik. Bocskai oszmán kapcsolatairól lásd Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp., 2014. (Károli Könyvek Monográfiája.)

69 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. Kassa, 1622. március 29. TMÁO I. 355.

70 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Portára. [1620. július 30.] TMÁO I. 238–240. Lásd még Bethlen Gábor levelét Borsos Tamásnak. Udvarhely, 1627. július 7. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, 440.

szerint egyes előkelők igen rossz néven vették, hogy a fejedelem „osztja az pasaságokat, békségeket”.⁷¹ Egyes radikálisabb megnyilvánulásaiival pedig komoly kockázatot vállalt: a lengyelek elleni hadjáratra menő oszmán sereghez küldött követének igen hosszasan kellett csillapítania Ohrili Hüszejn pasa nagyvezír haragját: „mi dolog, úgymond, hogy az uratok én reám ilyen mód nélkül ír, tudja, hiszem, hogy hatalmas császárnak fővezére vagyok, személyét viselem, az mit nekem ír, császárnak írja, az Ő hatalmassága méltósága ellen, pásztora nem vagyok én neki”.⁷²

Bethlen stratégiája egyrészt azért lehetett hosszú távon hatékony, mert konzekvensen használta. Azokból az időszakokból, amelyeket a későbbi fejedelem oszmán területen töltött emigrációban, nem ismerünk egyetlen általa szerkesztett, portai tisztségviselőhöz szóló beadványt sem, de trónra lépése első pillanatától kezdve következetesen használta a fentebb ismertetett beszélői pozíciót – bár természetesen egyes elemek csak a későbbi időszakban, a módszer hatékonyságának láttán megnövekedett önbizalma révén kerültek be az eszköztárba. Ez azonban még nem feltétlenül lett volna elegendő: 1618 környékén Bethlennek még folyamatosan azzal kellett szembenéznie, hogy az oszmán politikai elit remekül emlékszik a trónra segítése előtt tett ígéreteire és folyamatosan nyomás alatt tartja, hogy az addig valóra nem váltottak se merüljenek feledésbe. A fordulópontot a cseh–osztrák konföderáció követeinek a Fényes Portára való megérkezésében azonosíthatjuk: a szultánt addig soha korábban fel nem kereső „hét ország” képviselőinek megjelenése Konstantinápolyban bizonyosságot jelentett a portai elit szemében, hogy Bethlen nemcsak a levegőbe beszél, hanem a nagyratörő vízióknak, amelyeket rendszeresen felvázol, lehet realitása. Noha a kért mértékű segítséget a fejedelem valójában soha nem kapta meg, az Oszmán Birodalom döntéshozói ettől fogva bizonyítottan látták, hogy Bethlen Gábor hűségesen szolgálja a szultánt, és így számos kisebb horderejű ügyben támogatják, korábbi ígéretei, így Jenő várának átadása pedig többet nem kerültek szóba.

A másik döntő tényező Bethlen politikai kommunikációjának sikerében az volt, hogy az 1620-as években az oszmán központ szinte folyamatos hatalmi válságot élt át. A fejedelem erdélyi uralkodásának tizenhat éve alatt az Oszmán Birodalom élén négy szultán váltotta egymást, ebből kettőt lázadók tettek le a trónjukról, sőt, II. Oszmánt meg is gyilkolták. Még ennél is jellemzőbb, hogy a nagyvezír posztján tizenöt személy fordult meg, közülük négyen kétszer is betöltve a pozíciót, és hatuk életének erőszakos halál vetett véget.⁷³ A fejedelemnek többször kellett azzal szembesülnie, hogy az uralkodó elit jóformán teljes mértékben lecserélődött. Ennek voltak ugyan hátulütői is – mint azt a fentebb idézett levélben a fejedelem Topal Redzseb pasának is elmagyarázta –, az azonban kétségteljesen Bethlen Gábor kezére játszott, hogy az oszmán állam központi hivatalainak nem volt intézményi emlékezete, így az újonnan jött főtisztségviselőknek kevés esélyük volt

71 Borsos Tamás Bethlen Istvánnak. Konstantinápoly, 1626. október 28. Gergely: Adalék, III. 615. Topal Redzseb pasa is ugyanerről panaszkodott. [Átadva Fogaras, 1628. március 21.] TMÁO II. 15.

72 Sövényfalvi Dániel Bethlen Gábornak. Iași [Jászvásár, Románia], 1621. szeptember 7. TMÁO I. 321–322.

73 İsmail Hâmi Danişmend: *Izahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt 3. İstanbul, 1950. 501–505.

arra, hogy felfedezzék a számukra összeállított hosszas, „historice” eszközölt leírásokban a fejedelem csúsztatásait.⁷⁴

A fejedelem számíthatott arra, hogy noha a döntéshozók fülébe eljuthatnak az övével ellentétes narratívák is, azok tényalapja ugyanúgy ellenőrizhetetlen lesz, mint az övé. Érdemes ezt a hágai szerződés felnagyításával kapcsolatban részletesen is megvizsgálni. Bethlen Gábor is pontosan tudta, hogy az általa felsorolt hatalmak közül Angliának, Franciaországnak, Hollandiának és Velencének is van követe a Portán. Noha ezúttal már nem számítottak ellenérdekelt félnek (ahogyan Sir Thomas Roe 1622-ben) és rendszeresen egyeztettek az erdélyi rezidens követtel, fennállt annak a kockázata, hogy egyik-másik oszmán főtisztviségviselővel folytatott beszélgetéseik során akár véletlenül is elárulhatják, hogy a szövetkezett országok köre távolról sem olyan hatalmas, mint amiről Bethlen jelentett. Csakhogy ebben az esetben a fejedelemnek számos lehetősége lett volna a malört korrigálni. Egyrészt bízhatott abban, hogy ő a Fényes Porta bizalmi embere, akinek a szava többet nyom a latban, mint egy idegen hatalom képviselőjéé, aki talán valamilyen okból nem akarja kibontani a teljes igazságot. Másrészt, ha kérdőre vonják, hivatkozhatott volna arra is, hogy amióta a jelentését megtette, változtak a viszonyok és néhány hatalom szemlátomást visszalépett az együttműködéstől. A bejelentés révén szabad kezet kapott, hogy azokat a diplomáciai lépéseket, amelyeket ő helyesnek látott, megtehesse, viszont legkevésbé sem szorította magát vele sarokba. Azzal ugyanis bízvást számolhatott, hogy a folyamatos politikai forrongás állapotában lévő és a perzsa háborúban elmerült Porta nem fog nagyon gyorsan reagálni felvetéseire, így ha bármi olyasmit várnának el tőle, ami érdekeivel ellentétes, könnyedén mondhatja, hogy a hosszas fontolgatás alatt a kedvező alkalom elmúlt. Egészen pontosan így is történt: Topal Redzseb pasa megvádolta azzal, hogy hiába állították ki az útlevelet a szövetkezett hatalmak várt követéinek, nem történt semmi, erre válaszul küldte Bethlen a korábbiakban idézett szemrehányást, miszerint a portai elit sűrű változása miatt lehetetlenség ilyen nagyszabású terveket valóra váltani.⁷⁵

Szintén nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Bethlen Gábor nem pihent meg, folyamatosan ellátta gondolkodnivalóval az oszmán elit vele kapcsolatban álló képviselőit. Ennek része volt az ambiciózus hadjáratok sorozatos felmelegítése, de talán még többet nyomott a latban, hogy jóformán szünet nélkül bizonygatta: az Oszmán Birodalmat északnyugati irányból óriási veszély fenyegeti. A szőnyi béke megkötésének és különösen a ratifikált példányok sikeres kicserélésének – amely első alkalommal zajlott le maradéktalanul a Habsburg–oszmán kapcsolatok 17. századi történetében –, elvben ki kellett volna csavarnia ezt a hivatkozási pontot a fejedelem kezéből, de úgy tűnik, Bethlen még így is megtalálta a megfelelő eszközöket a feszültség életben tartására. Halálhíre megérkezére Mürteáz pasa mozgósította a hódoltsági csapatokat és jelentős kontingenseket kül-

74 Többek között ezért volt szükség arra, hogy a folyamatosan változó portai elit mellett a nagyobb állandóságot képviselő, ezért tanácsadásra is alkalmas tolmácsokat a fejedelem rendszeresen ajándékokkal lássa el. Egy jellemző példa: Kármán Gábor: Zülfikár aga portai főtolmács. *Aetas* 31 (2016) 3. sz. 54–76.

75 Topal Redzseb pasa Bethlen Gábornak. [Átvéve Fogaras, 1628. március 21.], illetve Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 20., 22. TMÁO II. 19., 43., 54–55.

dött az Erdély és a Magyar Királyság közötti határvonal vidékére. A fejedelemséget kormányzó, a fejleményeket látva látványosan kétségbe esett Bethlen Istvánnak a beglerbég elmagyarázta, hogy mindezt Bethlen Gáborral való egyeztetései értelmében teszi, hiszen a fejedelem sokszor figyelmeztette, milyen veszélyek leselkednek a nádor és társai oldaláról a „hatalmas császár országára”.⁷⁶

Bethlen Gábornak az oszmán tisztviselőkkel folytatott kommunikációja sikerében kulcsszerepet játszott, hogy annak közvetítői konzekvensen tudták képviselni a fejedelem által kidolgozott narratívát. Aligha véletlen, hogy ebben az irányban a fejedelem kipróbált diplomaták meglehetősen szűk körét alkalmazta, akiknek egy részével közösen járt az emigrációban. Tholdalagi Mihály, Borsos Tamás, Mikó Ferenc, Balássy Ferenc, vagy akár Gáspár János és Kamuthy Farkas hibátlanul képesek voltak reprodukálni az oszmánok szája ízéhez igazított politikai diskurzust.⁷⁷ Jelentéseikben olyannyira meggyőzően, minden távolságtartás nélkül adják azt elő, hogy az olvasóban felmerül a gyanú, mennyiben sikerült a mondottaktól távolságot tartaniuk, vajon nem interiorizálták-e a gondolatot, hogy Bethlen Gábor kizárólag a szultán érdekében cselekszik. Az 1628-ban a Fényes Portát is megjárt Kemény János önéletírása azonban arról tanúskodik, hogy a rutinszerűen alkalmazott paradigma kizárólag az ebben a politikai irányban folytatott kommunikáció értelmezési kerete volt. Hiába volt ugyanis jelen a fiatal főúr Tholdalagi Mihály mellett a portai követség minden fontosabb eseményén, ez nem rendítette meg azon meggyőződését, amely szerint Bethlen Gábor „színezett nekik igen, de keresztény gyomorból gyűlölte a pogányságot”.⁷⁸

Igaz, Kemény János ugyanebben az évben Pázmány Péternél is járt követségben, ahol gyökeresen más politikai nyelvet kellett használnia. Ahogy a korábbiakban jeleztem, 1624 után Bethlen Gábor megpróbált Habsburg menyasszonyt szerezni magának, és ehhez természetesen arra volt szükség, hogy minden lehetséges alkalommal hűségéről biztosítsa II. Ferdinándot és adminisztrációját. Azt, hogy cselekedetei ennek számos alkalommal ellentmondtak, azzal indokolta, hogy az oszmán oldalról érkező nyomásnak nem tud ellenállni. Jellemzőek Esterházy Miklós nádornak az 1626. évi magyarországi hadjárat megindulása után írott sorai:

76 Az események dokumentációját lásd *The Correspondence*, 648–675. Az Oszmán Birodalom külső védelmi rendszerében bevett szokás volt, hogy a vazallus uralkodók halálakor a környező tartományok és adófizető államok vezetői parancsot kaptak a Fényes Portáról, hogy legyenek készenlétben és segítség a gördülékeny átmenet, de a Mürtezä által elrendelt mozgósítás jelentősen túlmélt az általában megfigyelhető mértéken. Vö. Viorel Panaite: *Watching over Neighboring Provinces in the Ottoman Empire. The Case of Tributary Princes from the North of the Danube in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*. Ed. Gábor Kármán. Leiden, 2020. 12–14.

77 Benda Kálmán: *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. Századok* 115 (1981) 727–728. Száműzetése alatt Kamuthyt – a fejedelemhez hasonlóan – felvették a szultán szolgálatában álló műteferrikák közé, fizetését még hazatérte után jó idővel, 1618-ban, portai követsége alkalmával is megpróbálta behajtani. Borsos: *Vásárhelytől*, 93., 98.

78 Kemény János: *Önéletírása*. In: *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Szerk. V. Windisch Éva. Bp., 1959. (Magyar Századok) 137.

„... bizonyosságunk az Úristen, hogy erre az útra, oly nem örömetst jöttünk, mint pokolban hogy nem kívánczunk [...] Nem gyönyörűségből, nem fejedelemség-kívánságból, nem keresztyén vérontásra való vágyódásból, hanem félelemből kellett ez mostani expeditiót felvennünk; de nem úgy jöttünk, és nem úgy viseljük magunkat, hogy Őfelségének ellensége legyünk, távol legyen! hanem inkább, hogy Őfelségének, szegény nemzetünknek és az egész keresztyénségnek szolgáljunk, melyre készek vagyunk.”⁷⁹

Esterházy válaszai szintén a politikai kommunikáció mesterművei, mivel noha nem hitt a fejedelem jóindulatában, úgy kellett érvelnie ajánlatai ellen, mintha meg lenne győződve a fejedelemnek a császár-király iránt érzett hűségéről, hiszen nem vállalhatta annak ódiumát, hogy Bethlen az ő sértéseivel magyarázza majd következő politikai vagy katonai akcióját.⁸⁰

Az, hogy Kemény János Bethlen több irányban alkalmazott és egymásnak ellentmondó gondolatmeneteivel is megismerkedhetett, megóvta attól, hogy egy az egyben azonosítsa az általa nagyra becsült fejedelem politikai gondolkodását a Fényes Portával szemben alkalmazott diskurzus által sugallt világgéppel. Önéletírása azonban arról is tanúskodik, hogy a bethleni kommunikációs technikák egy másik aspektusával szemben ő sem élvezett védeltséget. Kemény ugyanis tényként közli, hogy II. Ferdinánd felkínálta a fejedelemnek a tervezett törökellenes koalíció fővezéri posztját – amely ötlet, mint a fentiekben láttuk, valójában minden jel szerint Bethlentől származott és csak azért tulajdonította a Habsburgoknak, hogy a Fényes Portát annál jobban meggyőzhesse a Birodalmat északnyugati irányból fenyegető veszély valós voltáról.⁸¹ Könnyen elképzelhető, hogy a Bethlen oszmán kapcsolatait kézben tartó diplomaták – akik Kamuthy kivételével rendszerszerűen nem kaptak megbízást nyugati küldetésekre – hasonlóképpen csak a fejedelem szűrőjén keresztül értesültek a feladataik ellátását segítő tényanyagról.

Mindez felhívja a figyelmet arra a kulcsfontosságú tényezőre, hogy az erdélyi politikai nyilvánosság fórumai meglehetősen zártak voltak: az uralkodók közötti üzenetváltásokat a kancelláriai írnokokon kívül kizárólag a címzettek olvasták, és noha a Német-római Birodalomban az 1620-as években éppen virágkorát élte a diplomáciai levelek leleplezési céllal történő közzététele, ezek a nyomtatványok szinte soha nem jutottak vissza a feje-

79 Bethlen Gábor Esterházy Miklósnak. Csalomja melletti tábor, 1626. szeptember 29. Szalay László: *Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora*. I–III. Pest, 1863–1870. II. 398. A disszimuláció azon formáját, miszerint nem is ő mozgatja a szálakat, csak parancsokat teljesít, Bethlen oszmán közegben is szívesen használta, lásd például Szülejmán egri pasának írott levelét. Gyulafehérvár, 1623. augusztus 7. TMÁO I. 399. A siker elősegítése végett a fejedelem időnként megrendelte a Portától, milyen szöveggel küldjenek neki parancsot, hogy másoknak felmutathassa. Lásd levelét Dóczy Istvánnak és Rimay Jánosnak. Pozsony, 1621. március 22. TMÁO I. 282–283.

80 Ahogy az történt szintén 1626-ban, lásd Bethlen Gábor II. Ferdinándnak küldött levelét közvetlenül a hadjárat megindítása előtt. Gyulafehérvár, 1626. augusztus 21. [Magyar fordításban: *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*. I–III. Szerk. Báthory Orsolya et al. Bp., 2019–2024. (= FMPGT) 212–215.] A fejedelem és a nádor közötti levélváltások kommunikációs technikáiról lásd Czákó: A disszimuláció; uő: A Habsburg–oszmán határvidék. A leveleket csaknem teljes szövegükben közli Szalay: *Galantai gróf Eszterházy Miklós*, II–III.

81 Kemény: Önéletírása, 137.

delemségbe.⁸² A ritka alkalmak, amikor a Bethlen által alkalmazott egyik diskurzust ismerő támogatói váratlanul szembesültek egy másik közegben alkalmazott politikai beszédmódjával, okoztak is fennakadásokat. 1621-ben a lengyel király elküldte a magyar országgyűlésre a fejedelem elfogott levelét, amelyben a krími tatárok egyik legfontosabb vezetőjét, Devlet Giráj kalgát csábította a Habsburg-ellenes frontra, a szultán közös szolgálata mellett hatalmas zsákmány, kincsek és rabok ígérétevel. Az üzenet, Bethlen saját beszámolója szerint, „sokak elméjét megtántorította, kik az török frázissal való íráshoz nem tudnak semmit”.⁸³

Hasonló leleplezésekre adott volna lehetőséget, ha olyasvalaki fordul ellene, aki tisztában van az általa alkalmazott kettős, vagy még annál is sokfélebb beszéddel. Éppen ezért tett nagyon komoly lépéseket a fejedelem akkor, amikor 1627-ban a Fényes Portára küldött követségének egyik tagja, Szombathelyi Márton, állítólag Topal Redzseb pasával való egyeztetés után, áttért a Habsburg oldalra. Az Esterházy Miklós nádornak írt részletes jelentése alapján Szombathelyi tényleg komoly rálátással rendelkezett Bethlen különböző helyszíneken képviselt párhuzamos, de ellentétes tartalmú narratíváira. A nádor ráadásul meggyőzte a bécsi udvart, hogy Szombathelyit vissza kell küldeni a Portára, hogy az ottani elitnek is mutassa meg részletesen az immáron a Habsburg oldal felé küldött üzenetekkel is kiegészített vádiratot. Nem csoda, ha a fejedelem 4000 aranyat is hajlandó lett volna a nagyvezírnek felajánlani az áruló kiadatásáért, illetve kivégezéséért cserébe.⁸⁴ A nagy leleplezésből végül nem lett semmi: úgy tűnik, a Habsburg oldal sem akarta kockáztatni a nagy nehezen tető alá hozott békét délkeleti határain, és mivel a Gazi Hüsrev pasa nagyvezír egy időre visszaérkezett Konstantinápolyba, Redzseb pasa is háttérbe szorult, így nem tudott tőkét kovácsolni az erdélyi dezertőr által hozott információkból.⁸⁵

A Bethlen Gábor által alkalmazott, morálisan finoman szólva is a szürkezőnában mozgó politikai kommunikáció mindent összevetve igen sikeresnek bizonyult. Az oszmán elit egy részét kétségkívül sikerült maga mellé állítania, a korai időszakból Tirjáki Haszan pasa budai beglerbéget, illetve az 1626-ban bekövetkezett bukásáig többször is kajmakámi és rövid időre egyszer nagyvezíri rangot is elérő Gürdzsi Mehmed pasát említhetjük.⁸⁶ Ideigle-

82 Almási Gábor: Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában. In: *Bethlen Gábor és Európa*, 331–340.

83 Bethlen Gábor a portán levő követeknek. Kassa, 1620. február 22. Szilágyi: Oklevelek, 211. A kalgának szóló levél bekerült az Esterházy Miklós által 1621 végén összeállított, *Magyarország mostani állapotáról egy hazája szerető, igaz, magyar embernek tanácslása* című pamfletjébe is, ám arról nem tudunk, hogy ennek révén további jelentős hatást gyakorolt volna. Bethlen Gábor Devlet Girájnak. Nagyszombat, 1621. április 1. FMPGT I. 270–272.

84 Bethlen Gábor Tholdalagi Mihálynak. „Berhalmino”, 1628. december 12. TMÁO II. 94–95. Szombathelyi kísérletéről részletesen lásd Szalay: *Galantai gróf Eszterházy Miklós*, III. 300–372.

85 Kemény: Önéletírása, 138–139. Valószínűleg ezért sikerült Tholdalagi Mihálynak rábeszélnie a Konstantinápolyban rejtőző Szombathelyit, hogy fogadja el a Bethlen által felajánlott amnesztiát. Lásd leveleit Bethlen Gábornak. Konstantinápoly, 1628. december 28. és Bukarest, 1629. február 13. MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. No. 34. és 49. Az Erdélybe visszatérő összeesküvőt aztán nemsokára megvádolták azzal, hogy tovább folytatja a levelezést Bethlen ellenségeivel és kivégezték. *A magyar nemzet története*. I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1898. VI. ([Angyal Dávid:] Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig) 406.

86 Sudár: Iszkender, 976–983.

nes, bár meglehetősen törekény koalíciókat újra és újra kötött a régióban érdekelt oszmán tisztségviselőkkel, Iszkender pasával, Deák Mehmed pasával, Szúfi Mehmed pasával. Sőt, meglepő módon még a tőle 1620 őszén Vácot ostrommal megszerző Karakas Mehmed budai pasát is megpróbálta később bevonni szövetségesei körébe – legalábbis annyi biztos, hogy kevesebb mint egy évvel az incidens után, 1621 nyarán őt ajánlotta a magyarországi frontra kiküldendő szerdár posztjára.⁸⁷ A fiatalabb, már Bethlen uralkodása alatt felnövekvő generációból kiváló példa az 1620-as évek második felében Buda helytartójaként szolgáló Mürtezá pasa, aki az 1626. évi közös háborúskodás során szerzett tapasztalatok alapján messzemenően megbízott a fejedelemben (még ha arra nem is sikerült rábírni a szőnyi tárgyalások alkalmával, hogy a Birodalom érdekeivel ellentétes módon beírassa Erdélyt a békepontok közé). A pasa íródeákja, a magyar renegát Habíb aga olyan mélyen hitt a fejedelemtől hallott narratívában, hogy Mürtezá utódjának, a régióban korábbi tapasztalatokkal nem rendelkező Adzsem Haszan pasának is részletesen elmagyarázta, hogy a szultán leghatékonyabb szolgálata érdekében továbbra is az elődjéhez hasonló, szoros együttműködést kellene követnie Erdély fejedelmével.⁸⁸

Úgy tűnik, a hasonló támogatók elegenden voltak ahhoz, hogy ellensúlyozzák azon oszmán tisztségviselők tevékenységét, akik nem bíztak Bethlenben, vagy az övével szemben álló portai kapcsolathálókhoz tartoztak. A legerőteljesebb támadás a fejedelemmel szemben Topal Redzseb pasa már sokat emlegetett kirohanása volt. Nem tudjuk, hogy az oszmán főtisztségviselőt – aki 1629-ben újra megkapta a kajmakámi posztot, amikor Gázi Hüszrev pasa nagyvezír a perzsa frontra távozott – végül mi győzte meg, de az indignált levélváltás után mindössze egy évvel az erdélyi portai jelentések már Bethlen jóakarójaként, sőt, atyjaként emlegetik. Utóbbi arra mutat, hogy a pasa Bethlen Gábor ajánlkozásának és az oszmán network-építési szokásoknak megfelelően „politikai családjába” fogadta a fejedelmet. 1629 augusztusában az erdélyi rezidens már azt jelenthette, hogy a kajmakám szánakozva érdeklődött, vajon Bethlen gyógyul-e már betegségéből és kérte a fejedelmet, írjon neki egészségi állapota felől.⁸⁹

A szultán hűséges szolgálatáról szóló narratíva révén folyamatosan épített és karbantartott kapcsolatháló nagyon komoly eredményeket fialt. Erdély történetében Bethlen Gábornak sikerült először elérnie, hogy az országgyűlés által megválasztott utódja még az ő életében megkapja a trónra kerüléshez szükséges szultáni jóváhagyást. Nemcsak hogy elsőként, de egyetlenként tudta elérni, hogy az évente elvárt adó összegét a Fényes Porta

87 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak a Moldvában tartózkodó nagyvezírhoz. H. n., 1621. [augusztus 7.] TMÁO I. 312. A többiekre lásd Sudár: Iszkender; Papp: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 926–936.; B. Szabó János – Sudár Balázs: A hatalom csúcsain. Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében. *Korunk* 25 (2014) 11. sz. 29.; Kármán: A harmadik fél.

88 Kármán: A harmadik fél; uő: Habíb aga budai magyar tolmács. *Korall* 25 (2024) 96. sz. 134–158.

89 Bethlen Gábor Topal Redzseb pasának. Fogaras, 1628. március 22. TMÁO II. 65.; Donáth János Bethlen Gábornak. Konstantinápoly, 1629. május 30., illetve Mikó Ferencnek. Konstantinápoly, 1629. augusztus 22. Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó éveitörténetéhez (1627–1629). *Történelmi Tár* (1887) 28., 43. A „politikai családokról” lásd B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül.” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. I–II. *Századok* 146 (2012) I. 1027–1031. [(2013) II. 931–999.] A fejedelem eredetileg azt javasolta, hogy a kajmakám öccsének fogadja.

csökkentse tizenötezer aranyról tízezerre, és nem tudunk róla, hogy a szultáni adminisztráció valaha is további összegeket követelt volna a nikolsburgi békében Bethlen kormányzása alá kerülő hét vármegye után.⁹⁰ Mindezt pedig relatíve kevés idő, mindössze tizenhat év uralkodás alatt érte el, amelyből az első hat évben távolról sem volt egyértelmű, hogy a stratégia ennyire sikeres lesz. Pontosan ez, a fejedelemnek adatott idő szűkössége teszi kérdésessé, vajon meddig lett volna fenntartható az általa kialakított modell.

Bethlen Gábor stratégiája ugyanis csak addig működött problémamentesen, amíg a fejedelem fenn tudta tartani a feszültséget az Oszmán Birodalom északnyugati határvidékén, és képes volt állandóan biztosítani az ígéretet, hogy aktív külpolitikája révén a szultán – de legalábbis annak tisztségviselői – komoly nyereségekhez juthatnak. Noha erre valamilyen szinten még a szőnyi béke után is képes volt, kérdés, hogy a Mürtezá pasát előbb-utóbb leváltó budai beglerbég, akinek már nem lettek volna személyes élményei a fejedelemmel való közös háborúskodásról, mennyire lett volna meggyőzhető, hogy Bethlen tevékenysége egybeesik az ő céljaival. Szintén kérdéses, hogy a lengyelek elleni ambiciózus terveknek milyen kifutásuk lehetett volna – különös tekintettel arra, hogy ezen a téren potenciális protestáns szövetségese, II. Gusztáv Adolf figyelme a Német-római Birodalom felé fordult. Amennyiben azonban Bethlen nem tudta volna újra és újra a jövőbe mutató tervekkel aláhúzni korábbi „szolgálati” értékét, egy idő után a diplomatai által ismételtlen előadott hosszas történeti áttekintések lassan érdektelenségbe fulladhattak volna, potenciális szövetségesei a Fényes Portán és a magyarországi hódoltságban pedig elkezdhettek volna aziránt érdeklődni, vajon nem lenne-e több hasznuk abból, ha más lenne Erdély uralkodója. Mivel Bethlen Gábor utódai közül egyetlen egy sem volt képes reprodukálni ezt az elképesztően invenciózus és minden aggálytól mentes hozzáállást (sőt, ilyen ambíciókkal nem is rendelkeztek), sosem fogjuk megtudni, mennyire lett volna fenntartható az általa megalkotott modell.

90 Kármán: A harmadik fél.

CONTENTS

STUDIES

Dániel Bácsatyai The Origin and Preservation of the Income Register of Béla III and his Prelates	423
Gábor Kármán Writing in the Turkish Manner. The Political Communication of Gábor Bethlen towards the Ottoman Empire	443
Iván Kis Research of István Kaprinai and the Hunyadi Era. Sources and Working Methods	471
Dávid Turbucz Certain Decisions Made by the Hungarian Political and Military Leadership during World War II. Miklós Horthy's Network of Contacts	503
Dániel Luka From Final Account to Final Account. Cooperative Farming in the Rákosi-era	521
Attila Novák Simon Wiesenthal and Hungarian State Security (1964–1981)	551
IN MEMORIAM	
Attila Pók Tibor Hajdu	569

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Kis Iván, pályázati referens, Tempus Közalapítvány, Stipendium Hungaricumy ● Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Pók Attila, ny. tudományos tanácsadó, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály ● Turbucz Dávid, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.ertzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 5004